

Lengyel András

A szabadkőműves Móra

1

Régóta ismert, hogy Móra Ferenc szabadkőműves volt; 1911 és 1919 (jogilag: 1920) között a radikálisabb szegedi páholy, a *Szeged* tagjaként tevékenykedett. Tevékenységének e területével már többen is foglalkoztak, előbb Földes Anna (1958, 1960), és Hevesi József (1960), majd Péter László (1984), végül Gaál Endre (1992). A föltárt anyag azonban, néhány ismétlődő alapadaton túl, lényegében csak egy-egy részletet vagy összefüggést világít meg. Az elérhető források egységes nézőpontú módszeres értelmezése elmaradt. Ez részben a Móra-kutatás gyöngeségeivel, részben a kutatóknak a szabadkőművesség történetében való járatlanságával magyarázható. A Móra-kutatás érdemi része ugyanis erősen fragmentált, s a java írások mindmáig inkább csak filológiai részletkérdéseket tisztáznak. A szabadkőműves mozgalom története pedig még ma is (vagy talán ma ismét) az irracionális vélekedések ködébe merül el. Így sem az nem vált világossá, hogy az 1911 és 1920 közötti évtized Móra személyes gondolkodástörténetében rendkívül jelentős, későbbi széles körű, nagy írói sikereit számos lényeges vonatkozásban *megalapozó* periódus volt, sem az, hogy mindebben a szabadkőművességgel való találkozás milyen szerepet játszott. A szabadkőműves évtized így végső soron sejtelmes epizód maradt, amelyet a szétszórta megjelent adatok önmagukban nem voltak képesek a maga jelentőségében megmutatni.

Úgy gondolom, már csak ezért is célszerű összefoglalni, s a Móra-pálya összefüggésrendjébe beállítani a jelenleg hozzáférhető adatokat. Ezzel számos olyan összefüggés megvilágosodik, amely eddig rejtve maradt, s most, föltárulván, további összefüggések fölismerésének kiindulópontja lehet.

2

1911-ben, amikor Móra a *Szeged* páholy tagja lett, a magyar kulturális élet meglehetősen bonyolult képletet mutatott. Volt egy nagy, a kiegyezés (1867) teremtette gazdasági föllendülésre alapozott kulturális intézményrendszer, az óvodáktól és elemi iskoláktól az egyetemekig (múzeumokkal, könyvtárakkal, színházakkal stb.), amely együtt a „nemzeti”, vagy ha tetszik, a „hivatalos” kultúra intézményrendszerét alkotta. Ennek föntartása közületi „kézben” volt, az állam vagy a helyi (pl. városi) önkormányzatok valamelyike tartotta fönn. A lehetőségeket részben a szűkösség határolta be (a pénz a lehetséges feladatokhoz képest soha sem volt elég), részben a *kanonikusság*: az intézményrendszer feladatait kijelölő normarendszert az az államilag működtetett kánon képezte, amely még a liberális nacionalizmusból eredt, de – különböző okok miatt – egyre inkább konzervatív színezetűvé vált. Az intézményrendszer így egyre kevésbé volt képes megfelelő szinten kielégíteni a folyamatosan jelentkező új igényeket, egyes törekvésekkel pedig –

„állami”, kanonikus természete miatt – óhatatlanul szembe is került. Voltaképpen megmerevedett, mielőtt teljesen kiépülhetett volna. Ám ez az időszak mégsem az „állami” kultúra időszaka volt; a rendszert megalapozó szabadelvűség lehetővé tette, sőt szinte megkívánta az állami/közületi szférán *kívüli* kulturális aktivitást. Az egyéni vagy csoportos magánaktivitásnak tere, lehetősége és valódi funkciója volt. Sőt, mindazoknak a feladatoknak az ellátására, amire az állami/közületi intézményrendszer nem tudott vagy nem akart vállalkozni, ez a magánszféra vállalkozott, pontosabban: lehetőségei szerint megkísérelte kiváltani a lehetséges állami/közületi szerepvállalást. Ezt a nem állami kulturális intézményrendszert (amelyet különféle kulturális szerveződések, pl. egyesületek, lapok, sőt bizonyos típusú iskolák is alkottak) természetesen szintén nem lehetett kivonni a korlátokat szabó szűkösség világából – ez sem tudott minden lehetséges igényt kielégíteni vagy akár csak megképezni is. S e szférában a rendelkezésre álló anyagi és szellemi erőforrások is erős szóródást mutattak. Ami volt, az nem egységes értékrend szerint osztódott el, hanem egyéni, per definitionem önkényes preferenciák szerint. A nem állami szférában tehát akár csak kváziegységes kánonról sem lehet beszélni. Ez a létmód azonban, miközben a közösség szempontjából nézve óhatatlanul pazarlónak bizonyult, a kulturális igények megképződésének s a kielégítésükre létrejövő szerveződések megteremtésének számottevő *szabadságát* is jelentette. E szabadság keretében azután sportegyesületek (pl. az új idők jeleként: labdarúgóklubok) éppúgy keletkeztek, mint irodalmi, tudományos stb. társaságok, irodalmi és kulturális folyóiratok, napi- és hetilapok, vagy – mondjuk – a politikai mező kereteit tágító különféle társulások (a kaszinóktól a munkás érdekvédelmi szervezetekig).

A kulturális élet szabadsága persze nem volt, nem is lehetett korlátlan. A kanonikus, állami kultúra, helyzetével élve és visszaélve, ahol lehetett, érvényesítette szempontjait és értékrendjét. Részben támogatásokkal (úgynevezett szubvenciókkal), amelyből kimaradni értelemszerűen hátrányt jelentett, részben nyílt vagy közvetett tiltásokkal. Egy nem „helyesen” viselkedő középiskolai tanárt például át lehetett helyezni egy isten háta mögötti, sivár helyre (így került pl. Babits Szegedről Fogarasra), meg lehetett akadályozni előnyös kulturális klímát biztosító fővárosi kinevezését (így nem került Budapestre tanárnak pl. Juhász Gyula), létezett a sajtórendészet stb. A kánon érvényesülése, persze, többnyire informálisan, a jog és a társadalmi konvenciók közötti „szürke” sávban történt meg. Zsidók egyetemi tanári kinevezését pl. törvény nem tiltotta, de a ki sem mondott, ám hatékony konvenciók, a meghatározó csoportok preferenciái mégis elég hatékonyan szűrték ki a lehetséges zsidó professzorokat a magyar egyetemi katedrákról. S mindenekelőtt – még a hatalmi jellegű pozíciók elosztása előtt – az egyre erősebben tagolódó társadalom volt az, amely maga is ellenőrző, elhárító-kiiktató szerepet töltött be. Voltak tabuk, amelyeket nem illett, nem lehetett büntetlenül megsérteni, amelyeknek megsértése – bár csak egyes, privilegizált rétegek érdekeit védte – számottevő ellenreakciót váltott ki. E körben éppúgy gondolhatunk a szexuális életről való beszéd bizonyos formáira, mint mondjuk, a nemzetiségekhez vagy akár az Ausztriához való viszonyra, a szociális egyenlőtlenségek radikális hangvételű nyilvános megtárgyalására stb. S bizonyos kérdések tabusítása, azt kell mondanunk, törvényszerű is volt; szükségképpen következett a szociokulturális egyenlőtlenségek adott rendszeréből. Az egyes társadalmi csoportok egymás közti kulturális távolsága ugyanis sok esetben igen nagy volt. Nemcsak a zsidó és nemzsidó csoportok távolsága volt jelentős, de pl. a „magyarok” és a jelentős részben még nomád „sátoros” cigányoké, vagy egyes vidékeken a „magyaroké” és a nemzetiségeké. S akkor még nem is beszéltünk a munkamegosztás adott rendjéből fakadó, ám az adott körülmények között teljességgel áthidalhatatlan távolságokról. Egy Pallavicini őrgróf és cselédje vagy egy Hatvany báró és cukorgyári

munkása között például csillagászati szociokulturális távolság – egészében fölmérhetetlenül nagy aszimmetria mutatkozott.

Mindennek pedig a 20. század első évtizedére lett egy roppant jelentős új fejleménye. A kanonikus, állami kulturális intézményrendszer és a szétaprózódó, marginális magánkezdemények *között*, az utóbbiból, a magánkezdeményekből kinőve megszületett egy egyre szélesedő és erősödő, sőt, csúcsteljesítményeit tekintve, sok ponton már a kanonikus állami intézményrendszer teljesítménye fölé emelkedő *ellenkultúra*. Ennek az ellenkultúrának sok ága-boga volt, föltérképezése mindmáig csak részben és felületesen történt meg. Ám csúcsteljesítményei már régóta nyilvánvalóak s közismertek. Ennek az ellenkultúrának ugyanis olyan magasrendű megnyilvánulásai is voltak, mint a *Nyugat* folyóirat s a körülötte megszerveződő modern magyar irodalom, a „szociológusok” szerveződései (mindenekelőtt a *Huszádik Század* című folyóirat és a *Társadalomtudományi Társaság*), egyes filozófusszervezkedések (pl. *A Szellem*, majd a *Vasárnapi Kör*, Lukács Györggyel, Zalai Bélával, Fülep Lajossal s társaikkal), a pszichoanalitikus egyesület (Ferenczi Sándor körül), a munkás- és szocialista irodalom intézményesülése (Csizmadia Sándortól Kassák Lajosig, a *Népszavától* a magyar avantgárd folyóiratokig) stb. Ez az ellenkultúra egyszerre volt leképezése az erősen tagolt, sőt lényeges pontokon immár kettéhasadt társadalom divergáló érdekeinek és igényeinek, s a magyar kultúra mint fiktív egység egészként való modernizálásának. Érthető tehát, hogy a kanonikus, állami kulturális intézményrendszer és a dinamizálódó magyar ellenkultúra erőinek összeütközésére már viszonylag hamar sor került, s ez a harc azután 1919-ig szinte folyamatosan zajlott, kölcsönösen újabb s újabb ütközési pontokat találva.

Az ellenkultúra föllépése kiváltotta harc 1911-ben már manifeszt stádiumában volt. Ady Endre körül akkor már, mint ismeretes, évek óta dúlt a tollcsata, s a kulturális mező újfajta megosztottsága mind nyilvánvalóbb lett. Nemcsak a legnagyobb kulturális centrumban, Budapesten, de – Szegeden is.

S a kulturális mező politikai következményekkel is járó mind erőteljesebb átrendeződése, az ellenkultúra tényerése sajátos helyzetbe juttatta a magyar szabadkőművesiséget is. A szabadkőművesség eleve egyike a legvégtetesebben megítélt fejleményeknek – nemcsak Magyarországon, de szinte mindenhol. Egyrészt meglehetősen előkelő pedigéje van, az egyetemes kultúra történetének meglehetősen sok kimagasló alakja volt szabadkőműves. Példaként elég talán olyan nagy alkotókra, olyan nagy személyiségekre hivatkozni, mint Mozart, Goethe vagy a magyar Kossuth Lajos, s a teljes dicsőséglista fölsorolása meglehetősen hosszú lenne. Másrészt a szabadkőművesség régtől fogva az irracionális vélekedések egyik negatív kristályosodási pontja, a szélsőjobboldali beszédben egyenesen a „zsidó-szabadkőműves világ-összeesküvés” alapintézménye, a gonosz megtestesülése. Hogy ez utóbbi vélekedés pusztá badarság, nem kétséges, e hiedelem hihetetlen szívóssága mégis magyarázatra szorul. A szabadkőműves szervezete szélsőségesen negatív hírért, ha jól meggondoljuk, a bűnbak-kereső és -képző szociokulturális mechanizmusokon túl, hanem három összekapcsolódó körülmény tette lehetővé. 1. A szabadkőművesség eredete részben bizonyos okkult tradícióban gyökerezik, s ezt az eredetet mint ritualizált viselkedési mintát, a maga körein belül tartósan megőrizte. Aki csak a szabadkőművesség ritualizált ceremóniáját látja, az hajlamos az egész mozgalmat az okkultizmus körébe utalni, s mint ilyet, elutasítani. 2. A szabadkőművesség, ha eltekintünk alkalmankénti betiltásától, akkor – a közkeletű vélekedésekkel ellentétben – *nem titkos*, hanem nyilvános, de *kifelé zárt* szervezet. A szabadkőműves páholyok életének jelentős része a külvilág számára nem látható, szervezeti életük, rítusaik kezdettől a maguk zárt belső köreiben zajlanak. S mivel így a titokzatosság léggömbje vette s veszi őket körül, a titkos és zárt jelleg összemossa, majd az erre

épülő hamis szillogizmus („ami titkos, az bűnös”) szinte automatikusan negatív megítélés alá vonta a szabadkőműves szervezeteket. 3. A szabadkőművesség, amely felekezeti megszorítások nélkül regrutálta tagságát, tehát például a diszkriminált zsidókat is fölvette tagjai közé, erősen kapcsolódott a felvilágosodás tradíciójához, a „fényhez”. S mint ilyen, a modernitás értékeiért vívott küzdelmei során maga is jelentős szerepet vállalt a hagyományos struktúrák lebontásában. Ez a lebontandó struktúra képviselőinek pozíciójából természetesen negatív, „destruktív” szerep, amellyel szembe kell szállni, s amelyet meg kell bélyegezni. Az ilyesféle stigmatizáció pedig mindig eleve leegyszerűsítő és (tudatosan) féloldalas eljárás; azt hangsúlyozza, a jelenséget azokra az elemekre „egyszerűsíti” le, amelyek valamiképpen lehetővé teszik a negatívvá stilizálást, az ellenfél negatív szimbólumként való megkonstruálását. S a szabadkőművesség, úgy látszik, ideális alany volt erre a bűnbakszerepre.

1911-ben a magyar szabadkőművesség helyzetét az tette sajátossá (s Móra számára alighanem vonzóvá), hogy az erősen polarizálódó magyar kulturális mezőben *átmeneti, köztes* helyet foglalt el. Egyrészt egy nagy hagyományú, a tradíció méltóságával fölruházott exkluzív szervezet volt, amely több-kevesebb következetességgel maga is a progresszív hagyomány részeseként fejtette ki tevékenységét. A viszonyok átalakításán, javításán dolgozott, ám közben maga is bele volt ágyazva ezekbe a viszonyokba. A fokozatos változtatások, a reformok szervezete volt tehát, nem pedig a radikális váltásé. Hírével ellentétben nem az ellenkultúra egyik intézménye volt. Másrészt, éppen hagyományai és változtatási szándékai révén, a szabadkőművesség óhatatlanul érintkezett, sőt egyes páholyai révén összekapcsolódott az ellenkultúra bizonyos csoportjaival, mindegyiknél az ún. szociológusokkal, Jászi Oszkárék körével. A budapesti Martinovics páholy például az ő kezükben volt. (1919 után ezt az érintkezést, illetve összekapcsolódást nagyították föl a szabadkőművesség politikai ellenfelei, s tették meg, túl általánosítva a fejleményeket, az eredendő bűn legfőbb megjelenésének.) A szabadkőműves tagság tehát egyáltalán nem volt, nem is lehetett homogén. Sok tagja, főleg az idősebbek közül, politikailag a magyar szabadelvűség hagyományait képviselte, annak ideális, altruista elemeit próbálta aktualizálni. Habitusukban, szociokulturális beidegzettségeikben sokkal inkább a lezáruló periódushoz tartoztak, semmint a radikális ellenkultúrához. Ugyanakkor a tagság egy másik része, páholyonként változó arányban, az ellenkultúra térnyerésének következtében maga is radikalizálódott. Sőt, elmondható róluk, a szabadkőművességen belüli kisebbségként egyszerre kapcsolódtak a szabadkőművesség tradícióiba s a radikális ellenkultúra új törekvéseibe.

Ha figyelembe vesszük, hogy Magyarországon az 1910-es évekre már teljesen kibontakozott egy főváros és „vidék” közötti szociokulturális szétfejlődés, s így az ellenkultúra szereplői és teljesítményei jelentős részben Budapestre koncentráálódtak, „vidéken”, még az ún. nagyvárosokban is, mint Szeged, pedig csak szórványosan, nyomokban alakítottak ki maguknak pozíciókat – érthetővé válik, hogy Móra számára miért értékelődött föl a szabadkőműves mozgalom. A rendszerkritika lehetőségeit keresve, ha akarta volna sem igen találhatott volna magának Szegeden más szervezetet, amely számára megadta volna a közösséghez tartozás élményét. Ugyanakkor a szabadkőműves mozgalom egészének sajátos, átmeneti jellege alkatalig is megfelelő volt számára. A szabadkőművesség 1911-ben Szegeden ideális körülményeket biztosított az óvatos radikalizálódáshoz.

3

A szegedi szabadkőművesség történetének egyik legjelentősebb fordulópontja közvetlenül megelőzte Móra belépését – sőt valószínű, hogy ez a belső átalakulás volt a belépés közvetlen indítéka is.

1910. március 5-én a szegedi Árpád páholy 12 tagja kilépett a páholyból („fedezetet nyert”), s új páholy alapításába kezdett. Csongor Győző hagyatékában 1910. március 12-i keltezéssel fennmaradt *A Magyarországi Symbolikus Nagypáholy védelme alatt Szeged Keletén alakuló „Tisza” szabadkőműves □ alapító tagjainak táblázatos jegyzéke*. Ebből tudjuk, hogy az új páholy alapítói a következők voltak:

Grassely László (Igló, 1842) kereskedő, szabadkőműves 1873-tól.

Dr. Engel Mór (Szeged, 1847) ügyvéd, szkm. 1878-tól.

Dr. Kőhegyi Lajos (Debrecen, 1853) kórházi főorvos, szkm. 1882-től.

Csányi Sándor (Szeged, 1865) földbirtokos és kereskedő, szkm. 1889-től.

Sziklai Jenő (Szabadka, 1861) könyvvezető, szkm. 1892-től.

Szigyártó Albert (Agyagfalva, 1865) ipariskolai tanár, szkm. 1898-tól.

Dr. Veszprémi Vilmos (Veszprém, 1855) főreál-iskolai tanár, szkm. 1899-től.

Csányi Ármin (Makó, 1876) takaréktári tisztviselő, szkm. 1903-tól.

Hoffer Jenő (Püspökkladány, 1874) cégjegyző magánhivatalnok, szkm. 1904-től.

Csányi Károly (Szeged, 1880) gyáros és mérnök, szkm. 1908-tól.

Dr. Vadász János (Szeged, 1880) ügyvéd, szkm. 1908-tól.

Dr. Engel Sándor (Szeged, 1880) ügyvéd, szkm. 1909-től.

Az ideiglenes főmester Kőhegyi Lajos, a helyettes főmester Csányi Sándor, az előkészítő mester Sziklai Jenő, a titkár Veszprémi Vilmos, a templomőr Hoffer Jenő, az I. felügyelő Engel Mór, a II. felügyelő Grassely László, a szónok Szigyártó Albert lett. A táblázatot a Magyarországi Symbolikus Nagypáholy nevében a helyettes nagymester 1910. július 1-jén láttamozta, 1697/910. sz. alatt.

Az új páholy megszervezése, amely – mint a nagymester, Bókay Árpád szóvá is tette – magában hordozta a szegedi szabadkőművesség belső meghasonlásának, egymás ellen fordulásának lehetőségét (Bókay 1911), az új orientáció keresésének szándékára vezethető vissza. Ez szépen kiderül Kőhegyi Lajos főmesteri székfoglalójából, amelynek egyik részletét *Új páholy – új irány* címmel a központi szabadkőműves lap, a *Kelet* közzétette (Kőhegyi 1911. 105–106). Programadó beszédében Kőhegyi abból indult ki, hogy „ősrégi szabadkőművesi tanaink is abban az elvben csúcsoznak ki, hogy önnemesítés által megnemesíteni embertársainkat, amíg az eszményi emberiség ígértföldjéig eljutunk.” „Csakhogy – folytatta gondolatmenetét – az önnemesítésnek csöndes, kontemplatív munkája ma már nem elég, az eszményi emberiség templomáról való filozofikus ábrándozás a szabadkőművesség feladatait nem merítheti ki”. Ma, mondta, harcolni kell minden ellen, „ami az emberiséget haladásában megakasztani törekszik”. S „olyan vésztióslóan ez a riadó sohasem szólt mint ma! A szabadkőműves eszméknek ádázabb rombolói sohasem szálltak ellenünk síkra mint ma! Ezekkel szemben a szeretet békés fegyvereinek tradíciója csak a széltől felkarolt hitvány homokszem, amely a Dávid parittyájából kihajtva, Góliátokat nem fog leteríteni.” Ez a helyzetértékelés volt, mint Kőhegyi ki is mondja, az Árpád páholyon belüli szakadás oka. „A tradíciókból táplálkozó, konzervatív műhely levegője nekünk nem volt elég, hiányzott belőle az életető elem, az *igazi progresszivitás élenye*.”

Nagy kérdés persze, Kőhegyiéék szerint mi is az „igazi progresszivitás”? A főmester a maga módján erről is nyíltan szólt. „A mi jelszavunk nem lehet egyéb, mint az, hogy minden erőnket a progresszió szekere elé fogjuk és a legnagyobb, a legerélyesebb elszántsággal küzdünk minden reakcionárius törekvés ellen, jöjjön az bárhonnán, ha kell, hát mérséklettel, ha kell, hát agresszíve!” Úgy ítélte meg, a „humánus cselekedetek gyakorlása”, „a szimbólumoknak és rituáléknak filozofikus magyarázata”, azaz a „kontemplatív tespedés” immár nem elegendő. „[A]mikor a reakció nyíltan üzen hadat a liberalizmusnak, a progressziónak, a felvilágosodottságnak és szövetségének, a szabadkőművességnek, ami-

kor ezt a szövetséget a vallás ellenségének hirdeti; erkölcstelenséggel és hazafiatlansággal vádolja meg, akkor a bölcs mérséklet a gyengeségnek jele, a védekezés a tévedésnek beismerése. *Jogért és igazságért nem hordani kell láncokat, hanem széjjeltépni.*"

A reakció legfőbb erőinek, jól érzékelhetően, a katolicizmuson belül jelentkező *ultramontan* törekvéseket vélte. Visszaütött a „vallásellenesség” vádját, ám úgy ítélte meg, hogy bírálóik „Krisztus szent nevében lerombolják mindazt, amit a megváltó tanai tisztán és világosan hirdetnek”. A „Mária kongregációk és a Regnum Marianum az ifjúság lelkébe csepegtetik az ultramontanizmus butító eszméit”, a klerikalizmus „írásban és szóval, nyíltan, tanári gyűléseken üzen hadat a liberalizmusnak, a haladásnak”, s „a lelkiismeret szabadságát, a szabad gondolkodást béklyóba akarja kötni”. Végkövetkeztetése így nem is lehet más, minthogy: „Igen, testvéreim, agresszíve kell fellépünk ezek ellen a vészes törekvések ellen szóval és írásban, nyíltan és mindenütt, ahol a felvilágosodottság templomának szent falaiba belevágják az ultramontanizmus romboló csáklóit.”

Ez a program, mint Kőhegyi egyik utalása világossá is teszi, az úgynevezett polgári radikalizmus törekvéseivel rokon. (A *Világ*, amelyre Kőhegyi utal, egyszerre volt a szabadkőművesség „profánok” számára készített lapja, s a polgári radikalizmus egyik fontos orgánuma.)

Mennyire volt Kőhegyi programbeszéde szabadkőműves közvélekedés, s mennyire Kőhegyi – csupán szűk körben osztott – „magányvéleménye”, pontosan nem ítéltető meg. Az anyapáholy, az Árpád, amelyből Kőhegyiek kiváltak, láttuk, más állásponton volt. Valószínű, hogy a Nagypáholy vezetésében is akadtak ellentétes vélemények, elvi vagy – esetleg – csupán taktikai nézetkülönbségek. Ezt sejteti legalábbis az, hogy Kőhegyi Lajos beszédének publikussá válása után, de még valamikor 1911 folyamán váratlan fordulat következett be. A szerveződő új páholy neve – látszólag indokolatlanul s váratlanul – megváltozott: az új páholy végleges neve *Tisza* helyett *Szeged* lett. Az ünnepélyes – hivatalos! – fölvatáskor, 1911. november 2-án már a *Szeged* páholyt ünnepelte a magyar szabadkőművesség. De hogy itt ugyanarról a páholyról van szó, s nem egy harmadik szegedi szerveződésről, az pontosan kiderül a *Kelet* tudósításából is (A „*Szeged*” páholy felavatása. *Kelet*, 1911 371–372). Ez a beszámoló ugyanis egyebek közt arról is beszél, hogy: „Ünnepet ülünk. A szabadkőművesi eszmék diadalmas hódításának lélekemelő ünnepét. Az *alig másfél esztendeje működő* »*Szeged*« páholy *ma eljutott alakulásának immár végleges állomásához: az ünnepélyes felavatáshoz.*” Vagyis az új páholyt azonosnak veszi azzal, amely eredetileg *Tisza* néven szerveződött. S a tudósításból az is kiderül, hogy a *Szeged* páholy főmestere ugyanaz a Kőhegyi Lajos lett, aki a szerveződő *Tisza* élén állott – azaz a *Tisza* és a *Szeged* kontinuitása személyileg is adottnak tekinthető.

A fölvatásért az új – „radikális”! – páholy nevében a főmester, vagyis Kőhegyi Lajos mondott köszönetet a Nagypáholyoknak, s ő adta meg ekkor „a radikális páholy progresszív programjának tömör foglatát” is. Beszéde (Kőhegyi 1911 a. 371–372) több szempontból is figyelemre méltó. Egyrészt kiderül belőle, hogy az új páholy „keletkezéséhez és további fennállásához” – változatlanul – „a progresszióért való állhatatos harcot és ebben a tiszta és nemes, megalkuvást nem tűrő radikalizmust tűzte ki feltételül”. Másrészt, s alighanem ennek is van jelentősége, hiszen mintha a belső vitákra utalna vissza – az idő fölgyorsulásáról s a föladatok viszonylagossá válásáról beszél: „[A]mit ma mint igazságot felismerünk, holnap hazugsággá fajul, s amit ma erkölcsös, szép és jó gyanánt hirdtünk, holnap eltévelyedéssel stigmatizál. Ami ma hazafiság, holnap hazaárulás, ami ma úttörő, liberális eszme, azt holnap az isten dicsőségére széthintett tömjénfüst áttörhetetlen sötétségbe burkolja. És ezért a mi feladatunk és a mi kötelességünk minden nap más, és a mi cselekvésünk holnap más irányban halad, mint amelyikben tegnap elindult. *Al-*

landó és változhatatlan csak egy marad, a szabadkőművességnek örök idők óta fennálló, örök dicsőségben ragyogó standartja: a testvéri szeretet."

Ez az érvelés, úgy vélem, a korábbi Kőhegyi-beszédhez képest egy konszenzusereső félfordulatot mutat. Radikalizmus ez, de óvatosabban.

4

Amikor 1911. november 2-án a Szeged páholy ünnepélyes fölvatására Budapesten sor került, Móra fölvétele már folyamatban volt.

Gaál Endre (1992) kutatásaiból tudjuk, hogy Móra neve mint „keresőé”, mint potenciális szabadkőművesé az 1911. április 13-i, úgynevezett tisztikari ülésen került föl. Ott lehetséges tagként Szigyártó Albert „hozta” őt „javaslatba”.

Fölvételi kérelmének egyik példányát (három példány készült!) a szegedi múzeum őrzi. Ebből tudjuk, hogy kérelmét Móra 1911. október 15-én írta meg, illetve töltötte ki az előrenyomatott ívet. A kérelmet a páholy október 22-én iktatta, 120/1911. számon. Maga a szöveg, jellegéből adódóan, részben sztereotip általánosság (ezek a minden „kereső” számára egyaránt érvényes nyomtatott részek), részben Móra sajátkezüleg lejegyzett személyes adatai. Mindkettő érdekes. Az előnyomatott szövegrészekből derül ki, hogy Móra a „Szeged” című, „Concordia domi, foris pax” jellegű páholy kötelékébe kérte fölvételét. Ugyanilyen nyomtatott szövegből derül ki az a hitvallás is, amely – aláírásával hitelesítvén – személyes szabadkőműves elkötelezettségének dokumentuma: „Önálló ember vagyok, jellememet becsstelenség, avagy oly tett, mely feddhetetlen férfiak társaságára méltatlanná tenne, nem terheli; állításaim igazsága s az életrajzomban említett tények valósága mellett *becsületszavamat* kötöm le; abban az esetben pedig, ha ezek bármelyikében a valóhoz szigorúan nem ragaszkodtam volna, az illetékes szabadkőműves bíróság által netán ezért reám róvandó büntetést eleve elfogadom.” „Végül kijelentem, hogy a páholy által megállapított fölvételi-, havi- és egyéb díjak és azok esedékessége felől kellőleg tájékozva vagyok, s felvételem esetén fizetésüket magamra vállalom.” A kézzel írott részek közül (a közismert személyes adatokon túl) elsősorban önéletrajza tanulságos. Az „Életrajzom fontosabb adatai a következők” rovatba ezt írta:

Édesapám szegény sorú szűcs volt, aki minden gyerekét iskoláztatta; én magam sok sanyarúság közt Félégyházán végeztem a gimnáziumot, 1897-ben érettségiztem s mint praematurus kerültem a budapesti egyetem filozófiai fakultására; nyolc félévig hallgattam természetrajzot és földrajzot (négy szemeszteren át történelmet is) s mint alapvizsgás tanárjelölt 1901-ben a felső-lövői gimnáziumba kerültem segédtanárnak. Ettől a pályától Kulinyi Zsigmond, a Szegedi Napló akkori főszerkesztője térített el, aki ismerve a lapokban megjelent irodalmi kísérleteimet, Szegedre hozott újságírónak 1902-ben. Az évben meg is házasodtam, összeadván szegénységemet mennyasszonyoméval, aki öt évig várt rám. 1904-ben a város a Somogyi könyvtár könyvtárosává választott, megmaradtam azonban a Szegedi Napló belső munkatársának is, mint vezércikkíró és a napi élet csöndös szemlélője. Évek óta főmunkatársa vagyok Pósa Lajos gyereklapjának, az Én Újságomnak. Írtam egy csomó verset, és jelent meg egy-két könyvem.

Életem belső története még egyszerűbb. Egyetlen örökségemet, a hazulról hozott öntudatlan liberalizmust és humanizmust nem tékoztam el: mindössze öntudatosá tette az élet.

A kérdésekre adott bevallása szerint „törvényszéki vizsgálat alatt” *nem* állott, korábban „szabadkőműves vagy titkos társaságba” fölvételért *nem* folyamodott.

Móra ajánlója, a nyomtatvány negyedik oldalának tanúsága szerint, dr. Engel Mór volt, aki aláírásával igazolta, hogy a „keresőt [ti. a fölvételért folyamodó Mórát] személyesen ismerem, fölvételre ajánlom és kezeskedem, hogy legjobb tudomásom szerint az

Alkotmány követelményeinek megfelel". (Az „alkotmány” itt természetesen nem az állami alaptörvényt, hanem az úgynevezett szabadkőműves alkotmányt jelenti.) A kérelmet Kőhegyi Lajos főmester október 25-én adta ki jelentéstételre Hoffer Jenőnek, aki jelentését három héten belül volt köteles „beterjeszteni”. Hoffernek ezt a jelentését, Móráról adott jellemzését nem ismerjük, de véleménye kedvező lehetett, hiszen Móra neve fölkerült a Magyarországi Symbolikus Nagypáholyok arra a listájára, amely az 1911. október 26-ig jelentkezettek regisztrálja (Földes 1960. 347). Írónk fölveteléről a Szeged páholy november 13-án döntött; e „golyózás” eredményeként Móra „inas” lett (Gaál 1992. 18). Majd – több dokumentum egybehangzó adatai szerint – november 27-én hivatalosan is fölvettek. A páholy Csongor Győző tulajdonában volt anyakönyve szerint róla a következő bejegyzést tették: „No. 31. Móra Ferenc, Kiskunfélegyházán szül. 1879. júl. 19. Nős, egy gyermekes, könyvtár- és múzeumi őr, író. Lakhelye Szeged. Kezésének neve Dr. Engel Mór. Felvételének napja: 1911. nov. 27.” (Hevesi 1960. 351).

Nem kerülhető meg a kérdés: miért lett Móra szabadkőműves, mi volt az, ami erre a lépésre készítette?

Földes Anna (1960. 348) szerint Mórát a Szeged páholyban megjelenő új, radikális orientáció vonzhatta a szabadkőművességhez, Péter László (1984. 275) szerint viszont „inkább arról lehetett szó, hogy a vele egyivású barátok (Hollós József, Dettre János, Diósszilágyi Sámuel, Szöri József stb.) kezdtek itt tömörülni, s így velük tartott ő is”. Magam, immár az elérhető adatok összességének ismeretében, úgy vélem, Földes Anna fölvetése áll közelebb a valósághoz – Dettre és Szöri például csak Móra *után*, 1912-ben, illetve 1913-ban lett szabadkőműves, Hollós viszont már jóval Móra előtt, még 1904-ben fölvetelt nyert. Az egyidejű nemzedéki föllépés tehát nem igazolható. Ám a radikalizmus vonzása is csak az egyik motívum lehetett. Móra döntését, minden jel szerint, több körülmény összjátéka teremtette meg.

1. Tudjuk, hogy már bátyja, Móra István is szabadkőműves volt; 1900-tól a budapesti Hungaria páholy tagjai közt tartották nyilván (vö. Hevesi 1960. 351). Ez a családi háttér alighanem már önmagában is súlyosan eshetett latba, s valószínűleg ez magyarázza azt az adatot is, amelyet Gaál Endre (1992) publikált, s amelyből a közlő arra következtetett, hogy Mórának 1903-ban (!) volt bizonyos érintkezése a szabadkőművességgel. Mórának az a fölvételekor tett nyilatkozata azonban, miszerint korábban még nem folyamodott szabadkőműves tagságért, jelzi, a családi háttér önmagában nem volt elegendő a csatlakozáshoz. Valami más megfontolásra is szükség volt, hogy elhatározásra jusson.

2. Az egyik ilyen motívum, minden jel szerint, újságírói tapasztalatainak fölhalmozódása lehetett. Mint rendszeres vezércikkíró (s okos ember), nap mint nap olyan problémákkal kellett találkoznia, amelyek valamilyen intézményes megoldást sürgettek.

3. A Szeged páholy főmestere és radikális programjának megfogalmazója, mint láttuk, Kőhegyi Lajos volt – az a Kőhegyi, aki Tömörkény István háziorvosa és barátja volt. A Móra–Tömörkény-kapcsolat ismeretében ez a személyes szál, a kapcsolódásnak ez a lehetősége nem hagyható figyelmen kívül.

4. A megalakuló Szeged páholyok, mint láttuk, két Engel: Mór és Sándor is tagja volt, sőt Mór lett Móra ajánlója is. Ez, ha tudjuk, hogy Móra szorosan kapcsolódott az Engel családhoz (az Engel Lajos tulajdonában lévő Napló-házban lakott, Engelék lapjának, a *Szegedi Naplónak* volt munkatársa), az Engel család szerepét is előtérbe állítja.

5. A szerveződő Szeged páholy – szakadár csoportosulás lévén – kis létszámú páholy volt, erősödést csak új tagok beszervezésétől remélhetett. Bizonyos tehát, hogy mindent megtettek azért, hogy az elvileg szóba jöhető potenciális tagokat megnyerjék maguknak.

S Móra, az okos és jó tollú újságíró, aki írásai révén széles körben ismert volt, értelemszerűen „képbe” kellett, hogy kerüljön.

6. Végül nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy az új páholy, amelybe Móra fölvételét kérte, radikalizmusa révén egyszerre ígért szellemi izgalmakat s orientációs lehetőségeket, ugyanakkor, exkluzivitása révén, tekintélyt adó, gyakorlati előnyökkel is járó szerveződés volt.

Mindez együtt, úgy vélem, elég volt ahhoz, hogy Móra a „kontemplatív tespedést” jelentő Árpád páholyba nem lépett be, az új, radikális orientációt ígérő Szeged páholyba viszont már igen.

5

Szabadkőműves-pályafutása három, viszonylag jól elkülönülő szakaszra oszlik. Az első kb. 1914 őszéig tart, a második 1914 őszétől 1917 őszéig, a harmadik ez időponttól „fedezéséig”, 1919–20-ig. Mindhárom szakasz egyéni, a többitől lényeges pontokon különböző periódusnak tekinthető. Az első az „igazi” szabadkőművessé válás, a szocializáció időszaka, a második a kényszerű – részleges – pauzáé, a harmadik a radikalizálódott s már szabadkőműves körökben is hangadóvá lett Móra vezérszerepének ideje.

Az első, szocializációs szakasz a beavatódás, a szabadkőműves hierarchiába való gyors betagozódás folyamatként írható le. Ennek lépcsői, fokozatai viszonylag jól elkülöníthetők. A fölvételét követő első időkből, 1912. január 15-én, egy úgynevezett I. fokú „munkán” még csak egy másik páholyhoz tartozó szabadkőműves szerző, Várady Zsigmond könyvéről referált. Előadásáról, a páholy dokumentációja számára, január 26-a körül rövid összefoglalót is írt (ez meg is maradt), valamivel előtte, 16-án pedig olvasmányélménye alapján „profán” (azaz nem szabadkőműves) lapban, a *Szegedi Napló*ban vezércikke jelent meg (vö. Gaál 1992. 18). Továbbadta, közvetítette azt, amit e körben tanult. Amennyire megállapítható, ekkoriban rendszeresen részt vett a páholy napi életében, így valószínűleg szembesült azzal a vitával is, amelyet a Szeged páholy a Nagypáholy vezetésével 1912 tavaszán (pl. április 15-én) a lehetséges politikai szerepvállalás körül folytatott (Földes 1960. 348). A Nagypáholy vezetése ugyanis nehezítette a *Világ* című lap, a Választójogi Liga s más, ún. polgári radikális szerveződés politikai irányát, a Szeged páholy azonban, irányához híven, a Jászi Oszkár és társai által képviselt politika mellett foglalt állást (Földes 1960. 348). S hogy Móra akkoriban rendszeres résztvevője volt a páholy munkáknak, azt – paradox módon – az az 1912. október 13-i levele tanúsítja, amelyben – amikor egyszer éppen nem tudott valami feladatot elvállalni – kimentette magát (Földes 1960. 348, Gaál 1992. 18). Ezzel összhangban áll, hogy hamarosan, már 1912. október 8-án, egy úgynevezett II. fokú munkán „legényfokra” emelték (Gaál 1992. 18), ami azután 1913. január 13-án hivatalossá, a Nagypáholy által is elismertté vált (Hevesi 1960. 351). Sőt, a páholy vezetése – élve a rendkívüli, a szokásos fölkészülési időt be nem tartó előresorolás lehetőségével – még a „legényfok” hivatalos elismerése előtt, 1913. január 8-án, egy „tisztikari értekezleten” elhatározta Móra „mesterré” emelését is. Mi több, a mesterfokot Móra már január 20-án hivatalosan is megkapta – személyi anyagaiban ez a dátum: 1913. január 20. szerepel (Hevesi 1960. 351). Az 1913. február 5-i tisztikari értekezleten már ő is mint tisztikari tag vett részt (Gaál 1992. 18). Március 3-án az új főmestert, főmesterré avatása alkalmával már ő köszöntötte a páholy nevében (Földes 1960. 348), másnap, március 4-én pedig a Nagypáholytól megkapta „mesterré” emelése okmányait (Földes 1960. 348), s a Szeged páholy helyettes szónokává választják (Gaál 1992. 18). Azaz rövid egy és egynegyed év alatt „kereső”-ből a páholy egyik vezetője lett; nem kétséges, hogy mindez meglehetősen gyors szabadkőműves-karriernek tekinthető.

Új helyzetéhez illően, 1913. április 21-én, Móra maga is tartott már úgynevezett *mun- kát* – ekkor *Egészséges jótékonyosság* címmel a szabadkőművesség karitatív tevékenysége mellett érvelt (Földes 1960. 348). Súlyát, megbecsülését mutatja, hogy amikor 1913 őszén Hollós József fölvetette egy szabadkőműves irányultságú krajcáros néplap indításának tervét, szerkesztőként Móra (és az Ady-hívő festőművész, Szőri József) jött kombináció- ba (Földes 1960. 348). A lapindításra s Móra szerkesztői megbízatására végül alighanem azért nem került sor, mert Móra – főszerkesztőként – a nagy múltú s nagy tekintélyű *Sze- gedi Napló* élére került. Irányításával a *Napló*, bár „profán” lap maradt, a szabadkőmű- ves törekvéseknek is szócsöve lett. Aligha tekinthető pusztá udvariasságnak, hogy fő- szerkesztői megbízatása alkalmából, 1913. október 17-én, Csányi Sándor főmester hivata- losan is üdvözölte (Földes 1960. 348).

1913 végén már a legbizalmasabb, legnagyobb súlyú „intern” ügyekben is eljár: mind a páholy regrutációjának alakításában, a tagfelvétel bonyolításában, mind egy súlyos fe- gyelmi ügy lefolytatásában szerepet kapott. December 9-én megbízták, hogy tegyen je- lentést az egyik „keresőről”, a tagfölvételért jelentkező Domokos Lászlóról, s föladatainak gyorsan, már 15-én meg is felelt: javasolta Domokos fölvételét (Gaál 1992. 18). Közben, még jelentése megírása előtt, december 14-én azzal is megbízták, hogy vizsgálja ki a pá- holy egyik tagjának, az indiszkréciónal, tehát súlyos vétséggel vádolt Somlyódy István- nak ügyét (Gaál 1992. 19). E másik ügyben is gyorsan s határozottan dolgozott. Decem- ber 17-én már írásos jelentést tett a lefolytatott vizsgálatról Csányi Sándor főmesternek, 22-én pedig – szintén írásban – vádat emelt Somlyódy ellen (Gaál 1992. 19). Az ügy végül Somlyódy önkéntes kilépésével zárult, lefolytatása azonban jelzi, hogy a politikai küzde- lemben Móra a helyi konzervativizmus ellen, a radikális oldalon foglalt helyet.

Megtalált szabadkőműves szerepkörének jele, hogy az általa (is) ajánlott Domokos László (s a másik két akkor fölveendő új tag) fölavatásakor, 1914. január 6-án ő mondott avatóbeszédet (Földes 1960. 349). Beszéde szabadkőműves hitvallásának is tekinthető: „A szabadkőművesség lelkiereje halhatatlan jóságában, mély életében, belső szépségében van” – mondta. „Ez ősi elvekre épített transcendentális fölfogás nincs ellentétben gyakori- lati céljainkkal. A szabadkőművesség atmoszférája nem ismeri a hazugságot. Törvé- nyünk: sisak alatt is lásson a szabadkőműves könnyet, pajzs alatt is érezze a szív dobo- gását. A szabadkőművesség az emberi boldogságért van. Legyetek hűséges katonák” (idézi Földes 1960. 350).

A törést ebben a folyamatban az első világháború kirobbanása s a háborúra adott rossz (szabadkőműves) válaszok hozták meg. 1914 őszére a Szeged páholy lényegében összeomlott; az intézményes páholyéletet részben a szabadkőműves tevékenységet kor- látozó, sőt ellehetetlenítő háborús jogi intézkedések (Hevesi 1960. 351), részben egyes páholytagok morális bukása lehetetlenné tette. Ez szépen kiderül Mórának egyik, az időközben Budapestre költöző Domokos Lászlóhoz írott, 1914. október 30-i leveléből. Ebből tudjuk, hogy amíg a páholy egyik kétségkívül progresszív művésztagja, az Ady- rajongó Szőri József mindjárt az első harcokban elesett, addig „[t]öbbi testvéreinket”, akik ügyesen kivonták magukat a katonaelétekből, „szerencsésen hazasegítette az áldott reuma és kolera... Schweigert, Dérit, Nekichet, Szamek dr.-t (nem is tudtam, hogy ilyen is van), Hoffert. Van köztük olyan is, aki mint élelmezési tiszt állítólag szép summa pén- zecskét hazamentett. Kitalálhatod, melyik. [...] Hazaszökött hőseink tisztületére külön- ben *vakolás* volt valamelyik este, s azon nekem kellett volna köszöntenem őket. Szívesen teszem, ha azt mondhatom nekik: derék, okos, józan emberek vagytok, hogy haza lop- tatók az életeteket, mert mi közöttök nektek a Hohenzollern és Romanov urak összeve- széséhez. Arra azonban mégsincs bennem elég cinizmus, hogy mint hősoket ünnepe- jem a jó fiúkat, s így én nem vettem részt az agapén.” Majd, folytatásként: „*Munka* a há-

ború alatt nem volt, hamarosan nem is lesz. Akik gazdagok közöttünk, azok attól félnek, hogy valami bolond szegény ember ott megszorongatja őket, s ezért nem igen forszírozák az összejövetelt, most meg már helyünk sincs, a *templom* [ti. a páholyszékház] – az Árpádék emberségéből – előbb kórház lett, mint a többi” (Madácsy szerk. 1961. 92–93, idézi Péter 1984. 277 is).

Az ezt követő három év Móra szabadkőműves pályafutásának második, szervezetiileg teljesen passzív szakasza. Bár szabadkőműves maradt, „munkában” nem vett, nem vehetett részt. Számára ekkor a szabadkőművesség csupán egy informális, nagy kapcsolathálózathoz tartozást jelentett. Hogy ez az informális, ám ténylegesen létező kapcsolatháló mely területeken motiválta, hogyan hatott rá, egyelőre megállapíthatatlan. Ami biztos: 1917. július 19-én, amikor levélben köszönte meg Csányi Sándor főmesternek az igazgatói kinevezése alkalmával hozzá írott gratulációját, a szervezeti élettől való addigi távolmaradását dokumentálta számunkra: „mélyeséges hálával köszönöm neked és kis páholyunknak azt a meleg figyelmet – írta –, amellyel, mint mindig, most is [...] felém nyújtjátok kezeteiket testvéri szorításra. Figyelmetek annál jobban esik, mert sajna, kettős igát vonó rab életem mellett *csak lélekben lehetek veletek három év óta*. De, méltóztatol látni, a veletek együtt ápolat eszmék kultuszát üzöm profán életemben is, addig is, amíg odabent újból együtt dolgozhatunk” (Gaál 1992. 19).

A fordulópontra, a harmadik szakaszt bevezető mozzanatra, alighanem éppen ez a Csányi Sándorhoz írott levél volt. Itt, láttuk, bár óvatos, semmire sem kötelező formában, de kilátásba helyezte az együttműködés fölüújítását. S ez hamarosan be is következett. 1917 novemberében-decemberében már, minden jel szerint, újra aktív páholytag volt, újra részt vett a páholy napi életében. Ez időből, közelebbi keltezés nélkül, Hevesi József közölte egyik hosszabb beszédét, majd 1917. december 17-éről egy másikat (?) is (Hevesi 1960. 352–354, vö. Földes 1960. 350). E beszéd(ek) avatóbeszéd(ek), a páholy új tagjait vezeti be bennük a szabadkőműves kötelekbe. Ez a funkció egyszerre jelzi, hogy Móra ismét szerepet vállalt (s kapott) a Szeged páholy munkájában, s hogy – tagfölvételre vállalkozva – maga a páholy is aktivitásba lendült. Emellett a december 17-i beszéd azért is fontos dokumentum, mert nagyon fontos aktuálpolitikai kérdéseket tárgyal, s félreérthetetlenül dokumentálódik benne Móra háborúellenessége.

Ez az 1917 ősztől induló harmadik szakasz mindazonáltal kettős természetű. Móra előtérbe kerülése, politikai súlyának páholyon belüli növekedése bizonyos távolságtartással kombinálódik. Politikai tevékenységének súlypontja immár semmiképpen nem a Szeged páholy volt – a páholyon kívüli, „profán” politizálást, a *Szegedi Napló* irányvonalának radikalizálását már, úgy tetszik, fontosabb területként kezelte.

Ez jól látszik az 1918. februári eseményekből. Február 3-án volt *helyettes főmesteri* fogadalomtétele, február 7-én pedig e posztján meg is erősítették (Földes 1960. 350), azaz formálisan is a Szeged páholy második számú vezetője, szellemi irányítója lett. Ám február 13-án a páholy titkárához, Benkő Istvánhoz írott levelében már kimentette magát, s arról panaszkodott, hogy elfoglaltsága miatt nem tud rendszeres páholy munkát végezni (Gaál 1992. 19) – már az első tisztikari értekezletre sem tudott (vagy akart) elmenni. Hogy ebben a tartózkodásban mekkora szerepe volt a valóságos elfoglaltságoknak (igazgató és főszerkesztő volt egyszerre, s gyakorló író), s mekkora az elvi főnntartásoknak, nem lehet egyelőre megállapítani. Ami biztos, 1918 folyamán még további két (?) beszédet is tartott a páholyban (az egyiket májusban, a másik időpontját hozzávetőlegesen sem tudjuk megmondani) – ezek szerencsére közölve is vannak (Hevesi 1960. 354–356). 1918 őszen azonban a páholy már a Nemzeti Tanács körül végzett munkáját köszönte meg (Földes 1960. 350), ami önmagában is mutatja, hogy a forradalom kitörésétől kezdve Móra már mindenképpen a páholyon kívül politizált.

Kétségtelen, persze, Mórának a forradalmak alatti, Vajda László (1962), Péter László (1965) és a magam (Lengyel 1984) kutatásaiból viszonylag jól ismert szerepvállalásában szétbogarozhatatlanul összefonódott az újságíró-szerkesztő, a szabadkőműves és a történeti pillanat lehetőségeivel élő politizáló értelmiségi egy irányba mutató aktivitása. Ebben az aktivitásban a szabadkőműves indíttatásoknak kétségkívül volt generáló szerepe; az a gondolkodástörténeti pozíció, amely Mórát ezekben a hónapokban jellemezte, s amely leginkább Jásziék beállítódásával rokonítható – genetikusan összefüggött a szabadkőművesség egyik áramlatával. De semmiképpen nem redukálható csakis a szabadkőműves inspirációkra, s kivált nem a szabadkőművesség egészére jellemző (heterogén) alapbeállítódottságra. A forradalmi hónapok szerepvállalásában az egész Móra benne volt; származása, sorsa, újságíróként szerzett szociális és politikai tapasztalatai és folyamatosan formálódó tudatos eszménykeresései éppúgy, mint a szülői házból hozott alapbeállítódottság. (Nem beszélve a korhangulatról, amely az összeomlásba sodródó ország törvényszerű mentális fejleménye volt.) Politikai aktivitása így egyszerre tekinthető szabadkőműves inspirációi kiteljesedésének s a heterogén társadalmi beágyazottságú szabadkőműves szellemmel való fokozatos ellentétbe kerülésének.

Alighanem törvényszerű tehát, hogy politikai aktivitása megtörésekor Móra előbb 1919. május 8-án főszerkesztői posztjáról mondott le, majd másnap, május 9-én kezdeményezte a szabadkőművességből való elbocsáttatását is. „Fedezését”, a „testvéri közösségből való kibocsátását” kérő levelét (Gaál 1992. 19, vö. Földes 1960. 350) a páholy június 19-én tárgyalta (Földes 1960. 351). Az elválás azonban, nagyon jellemzően, az akkori zavaros viszonyok közepette már nem történhetett meg szépen, stílusosan. A „konzervatív” Árpád páholy, közelebről nem ismert megfontolás alapján, vizsgálatot indított a radikális Móra ellen, s ekkor – mint Szigyártó Albert 1919. július 22-i leveléből (Péter 1984. 279) kiderül – a lépéskényszerbe került Szeged páholy maga is „nyomozást” rendelt el Móra ellen. A vizsgálódások híre valamiképpen az érintetthez is eljutott (bár aligha hivatalos formában), mert július 15-én fölvilágosítást kért erről Szigyártó főmestertől. Levelét nem ismerjük, de Szigyártó erre adott, már hivatkozott 22-i válaszából kitetszik, az ügy egészen a Nagypáholyig eljutott, s megosztotta a szegedi szabadkőműveseket. Maga Szigyártó (aki, mint láttuk, hajdan potenciális szabadkőművesként javaslatba hozta Móra nevét) felemás, halogató álláspontra helyezkedett. Jól láthatóan inkább elkenni szerette volna Móra ügyét, semmint kivizsgálni. „A nálunk bejelentett panasz tárgyában – írta Mórának – az eljárást nem sürgettem, igaz, mert a panaszlottak közül kettő most meg nem idézhető, másrészt, mert jónak láttam az eszmék tisztulására és a kellő lehiggadásra időt hagyni” (Péter 1984. 279). S bár levele üdvözlési formulájában Szigyártó azt mondja, hogy „[i]gaz testvéri szeretettel maradtam régi híved”, nyílt szolidaritást Mórával nem vállalt. Nyilván nem mert vállalni.

A „törvényes és tökéletes Szeged páholy” *törvényszéke* végül 1919. szeptember 10-én hozta meg ítéletét „az általános szk. [= szabadkőműves] kötelességnek szándékos megsértése” vétségével vádolt „Móra Ferenc m. tv. [= mester testvér]” fölött. Az ítélet Móra számára kedvező volt; a törvényszék „Móra Ferenc tv-t az ellene emelt vád alól felmentti”. S bár a páholy törvényszéke hibáztatta Móra nevezetes, sőt botránykővé vált *Memorató* című, 1919. április 1-ji vezércikkét, egészében inkább a mentő körülményekre figyeltek s azt hangsúlyozták, hogy Móra „egész közéleti működésében mindig józanságot tanúsított és egyéb cikkeivel mérsékletnek igyekezett hangulatot teremteni” (Péter 1984. 280). A Móra elleni „bűnvádi eljárás” jegyzőkönyvét (amelyet, sajnos, nem ismerünk) és az ítéletet szeptember 16-án olvasták föl a Szeged páholy tagsága előtt.

Ezzel Móra „fedezésének” akadályai elhárult. A páholy – egyik utolsó intézkedéseként – 1920. március 10-én adta ki az „Elbocsátó level”-et, kimondva, hogy Mórát „1919 évi

szeptember hó 1-én [!] előterjesztett kérelmére mai határozattal a *páholy kötelekeiből elbocsátotta*”.

6

A szabadkőművesség – a széles körben elterjedt vélekedésekkel ellentétben – nem valamiféle nyersen érdekérvényesítő, pragmatikus politikai szervezet, s – más vélekedésekkel ellentétben – nem is tisztán ezoterikus képződmény. Az aktuálpolitikai megfontolások, amelyek természetesen nagyon is jellemzőek rájuk, mindenkor egy szimbólumok rendszerébe foglalt, szigorúan megkomponált saját tradícióból bontakoznak ki. Nagyon leegyszerűsítve azt lehetne mondani, hogy a szabadkőművesség a felvilágosodás sajátos terméke, annak mintegy ezoterizált alakváltozata. A felvilágosodás nagy eszményei, emancipatorikus törekvései ugyanis a szabadkőművességben ezoterikus-szimbolikus formában, erősen ritualizálva a felvilágosodás által kiiktatott tételes vallások helyére kerülnek. Hítszerűvé változtatott racionalizmus ez, ritualizált formában.

A szabadkőművesség aktuális elképzelései és törekvései mindenkor a szimbólumok rendszerébe foglalt *tradíció* folyamatos *értelmezéséből*, magának az értelmezésnek a folyamatában születnek meg. A szabadkőművesek által képviselt mindenkori aktuális törekvés így voltaképpen hermeneutikai aktusok sorozatának eredménye; jellege végső soron hermeneutikai. „A szimbólumok [...] – ahogy Ju. M. Lotman (1991. 146) mondja – nagyfokú autonómiát élveznek a kulturális kontextussal szemben, így nem csupán a kultúra szinkron metszetében, hanem diakrón vetületében is funkcionálnak. Ebben az esetben a *szimbólum* izolált szöveggként lép fel, amely szabadon mozog a kultúra kronologikus mezején és *minden alkalommal bonyolult korrelációra lép annak szinkron állapotaival*.” A szimbólum, Lotman szerint, „mindig valami olyan jelentést tartalmaz, amely egy másik, kulturálisan magasabbrendű jelentés kifejezési síkjául szolgál”; „önmagába zárt jelentéssel bír, és egyértelmű határai vannak, ami alapján elkülöníthető szemiotikai kontextusától”. Ha a szimbólum „bekapcsolódik egy szintagmatikus sorba, akkor korrelál a kulturális kontextussal, aminek hatására megváltozik, illetve ő maga is visszahat rá, mivel gondolati potenciálja mindig tágasabb adott realizációjánál. Ennek következtében váratlan gondolati kapcsolatokba kerülhet, és így gyakorlatilag kimeríthetetlen. Ugyanakkor mindig megőrzi gondolati és strukturális önállóságát [...]. Ezért a szimbólum emlékezete mindig ősbibb, mint nem szimbolikus szöveggörnyezetéé, és ennek köszönhető, hogy a kulturális kontinuum legmaradandóbb eleme, amely ezáltal a kultúra egységét is biztosítja, megakadályozva, hogy összefüggés nélküli szinkron rétegekre essék szét” (Szabó 2003. 118–119). S az az értelmezői aktivitás is, amely a szimbólum – esetünkben a szabadkőműves szimbólumok rendszere – értelmezését elvégzi, maga is kettős eredetű. Részben az előzetes értelmezésből, a szimbolikus tradíció elsődleges elsajátításából, azaz a tradícióba való beleszocializáltságból fakad (az értelmező *tudja*, hogy minek mit kell jelentenie); részben viszont a külső, kulturális kontextus aktuális, az értelmezőt szükségképpen befolyásoló mozgásaiból. Azaz a különböző korok szabadkőművesei miközben a szimbólumok rendszerébe foglalt tradíció révén egy sajátos szabadkőműves kulturális kontinuumot alkotnak, más és más aktualitást realizálnak.

Ezt a sajátosságot, szimbólumaik szerepét bemutatva, egyebek közt „a Budapest keletén dolgozó Haladás páholy” 1908. január 9-én tartott ún. *oktatómunkája* is világosan kimondta: „A szimbólum egy megrögzített eszme, egy jelkép formáját öltött fogalom, mely mindenkor igaz és követésre méltó. De változó, és a kor követelményeinek megfelelően alkalmazkodónak kell lenni[e] a fogalom értelmezésének, ha a szimbólum által jelképezett fogalmat vagy cselekményt a gyakorlatba kívánjuk áttenni” (Szimbólumok, 1908. 6).

Ez a szabadkőműves szimbólumokat bemutató és magyarázó „munka”, szocializációs céllal, táblázatban foglalta össze a szabadkőműves szimbólumokat:

„Összesen van 33 szimbólum, és pedig!

3x3 főszimbólum, ú.m. [=úgy mint]

I. a 3 nagy világosság: 1. Biblia, 2. derékszög, 3. körző.

II. a 3 oszlop: 1. bölcsesség, 2. erő, 3. szépség.

III. a 3 ékszer: 1. nyerskő, 2. kockakő, 3. rajztábla.

3x3 mellékszimbólum, ú.m.

I. a 3 kis világosság: 1. nap, 2. hold, 3. főmester.

II. a 3 díszítmény: 1. ragy[ogó] csillag, 2. moz[aik] kövezet, 3. Cickacos szegély.

III. a 3 szerszám: 1. kalapács, 2. mérleg, 3. függő ólom.

3x3 *élmény* ú.m.

I. 1. tanonc, 2. legény, 3. mester.

II. 1. előkészítés, 2. vándorlás, 3. kötelezés.

III. 1. körző hegye a mellett, 2. bekötött szem, 3. világosságadás;

továbbá 3 *példázat* ú.m.

1. a páholy alakja, 2. lánc, 3. ruházat

és végre: 3 *szabadkőművesi igazolás* ú.m.

1. jel, 2. szó, és 3. érintés” (Szimbólumok, 1908. 7–8).

Ennek a szimbólumrendszernek az értelmező leírása messzire vezetne; ez csak egy más jellegű, nagyobb terjedelmű értekezés feladata lehet. Számunkra szerencsére ez a részletezés most nem is szükséges. Elég, ha azt tarjuk szem előtt, hogy ez a szimbólumrendszer átfogja a szabadkőműves eszmények teljes körét, s a legfőbb eszményektől le egészen az egymás közötti érintkezés szabályozásáig teljes körű normarendszerként funkcionál. Ami a kívülálló (szabadkőműves terminológiával: „profán”) számára is azonnal föltűnik, hogy e rendszer szimbolikája elsődlegesen az „építőmesterség” szakszavaira – „közönséges szerszámaira” – megy vissza. A Haladás páholy „oktatómunkájának” egyik előadója erre a szabadkőműves név magyarázata során hívta föl a figyelmet: „Mi *kőművesek* vagyunk, de mert nem tartozunk a *kőművesek céhéhez* is, tehát céhen kívüli, a céhrendszerrel járó terhektől mentesített, vagyis szabadkőművesek vagyunk” (Szimbólumok 1908. 42). Az egyes szimbólumok részletes magyarázatánál (amely a dolog természete szerint egyébként is erősen korszékélyes eljárás) szempontunkból érdekesebb lehet a korszak *szabadkőműves magyarázó logikája* – az a mód, az az észjárás, ahogy maguk a szabadkőművesek magyarázták akkor saját szimbólumaikat.

Egyetlen, de lényeges példa, úgy hiszem, önmagában is jellemezni tudja ezt a magyarázó logikát. A Haladás páholy oktatómunkájának egyik előadója a 33 szimbólumból „megadta” háromnak (a „mérleg, vagy vízmérőnek, a függő ólnak és a kalapácsnak”) az „értelmét”. A *vízmérő* (azaz „mérleg”) magyarázatában a „közönséges építkezés”-ből indul ki: „a *kőműveslegény* követ kőre csak úgy rakhat le helyesen, ha a *vízmérő* segítségével meggyőződhet arról, hogy vízszintesen van lerakva [a kő] és hogy egyik kő úgy fekszik-e mint a másik.” „Szóval [...] arról győződik meg, hogy a kövek között megvan-e az *egyenlőség*? Mert, ha ez nincs meg, akkor hézag támad, átjár a szél és a víz és használhatatlenné válik a fal.” A kövek egymásra rakásától, a vízmérővel való ellenőrzésüktől tehát meglepő gyorsasággal az *egyenlőség elvéig* jut el: „Az *egyenlőség* szava üti meg a fülnket és rögtön megdobbantja szívünket is, mert ez a szó nálunk *nagy* jelentőséggel bír. A mi szabadkőművesi hitvallásunknak egyik alapelvét képezi az *egyenlőség*” (Szimbólumok 1908. 42–43).

A szimbólummagyarázat jelentőségével értelemszerűen maguk a szabadkőművesek is kezdettől tisztában voltak. A szimbólumokat és magyarázatukat maguk is meghatározónak vélték. E tekintetben beszédes az az álláspont, amelyet 1947-ben *A szabadkőművesség kézikönyve* II. füzetében (*Legényfok*) Balassa József így foglalt össze: „a szabadkőműves szimbólumok legnagyobb része a középkori építőmesterek életével, munkásságával, szerszámaival függ össze. Az a törekvés, hogy eszméinket, gondolatainkat bizonyos szimbólumokkal kapcsoljuk össze, mélyen gyökerezik az emberi lélekben. Megvan a primitív népek gondolkodásában, vallásos szertartásaiban; a modern pszichoanalízis is sokat foglalkozik a szimbólumok eredetével és magyarázatával. A szabadkőműves szimbolikának az a célja, hogy eszmei tartalmát, erkölcsi felfogását valamely érzékelhető tárgyhoz kösse és ezáltal közelebb hozza az egyszerűbb gondolkodású, a mindennapi élet munkájával elfoglalt testvér lelkületéhez is. Mivel a szabadkőművesség egyik fontos célja az egyén erkölcsi tökéletesedése, ebben nagy segítségére vannak a szimbólumok” (Balassa 1947. 19).

7

A szimbólumértelmezés funkciójáról és jelentőségéről írottak ismeretében, úgy vélem, az eddigieknél érdekesebbnek és fontosabbnak kell tartanunk Móra szabadkőműves verseit és beszédeit. Az a három vers és négy (?) beszéd ugyanis, amely szövegszerűen is régóta hozzáférhető (Földes 1960. 349, Hevesi 1960. 351-356) voltaképpen a szabadkőműves tradíciót újraértelmező, szimbólummagyarázó Mórát engedi látnunk, s így világossá teszi, hogy a szabadkőműves tradícióból Móra *mit* és *hogyan* aktualizált. Mert, nem kétséges, szóban forgó írásai a szabadkőműves „hermenutika” dokumentumai; igazában csak az értelmezett szimbólumok ismeretében, a vers- és beszédszövegeket azokkal együtt vizsgálva válnak egészen érthetővé – ám úgy megmutatják az író szabadkőműves orientációjának valódi irányultságát és természetét.

Az időben első dokumentumok: versek. Az első – *Láncban* címmel – a Magyarországi Szimbolikus Nagypáholy hivatalos közlönyének, a *Keletnek* 1913. január 1-jei számában jelent meg (újra közölve: Hevesi 1960. 351-352). A második a Szeged páholy XVII. számú „nővér munkáján” hangzott el 1913. március 16-án (esetleg, ahogy Földes Anna föltételezi, június 16-án), címe: *Lánc*; a harmadik, melyet Móra a Szeged páholy új helyiségének fölavatására írt, 1913. október 17-én hangzott el. (Ez utóbbiak közölve: Földes 1960. 349.) Mindhárom szöveg tehát Móra szabadkőműves pályafutásának *első szakaszához* tartozik.

Az első két versnek már a címe is magyarázatot kíván. A *lánc-vers* sajátos szabadkőműves „műfajnak” tekinthető; maga a lánc szabadkőműves szimbólum, a láncvers pedig a rituálé része. Egy-egy „munka” befejezésekor, esetleg elhunyt szabadkőműves „testvér” temetésén hangzik el. A lánc, amely láncszemekből áll, a szabadkőműves ösztartozás, összekapcsolódás kifejezője (s nem, mondjuk, a rabságé). Móra első két versének címe tehát műfajmegjelölés, s egyben az összetartozásra való emlékeztetés. A *Láncban*, amely három hatsoros strófából áll, az első két szakaszban a világban zajló folyamatokat írja le, a harmadik a szabadkőműves teendőket fogalmazza újra. Innen érdemes indulnunk:

*Míg kint a poklok orgonája szól:
Testvéreim, fogózzunk össze jól,
Láncunkban minden szem legyen helyén,
A templomot akkor nem féltem én,
Oltártüziünknek hármás gyertyalángja
Reményt ragyog a tolvaj éjszakába.*

Itt a *poklok*, illetve a *poklok orgonája* konvencionális metafora; a szabadkőművesek körein kívüli világban zajló negatív folyamatok kifejezése ez. A *testvéreim* – nem függetlenül teljesen a hétköznapi szóhasználatól – a szabadkőműves önelnevezés (s megszólítás) szava: a testvérek szó itt magukat a páholytagokat, tágabban a szabadkőművesek összességét jelenti. Az *összefogódzásban*, illetve a *láncon* megint csak az összetartozás igénye fogalmazódik meg; Móra itt az egyik szabadkőműves szimbólumot, az egyik ún. példázatot bontja ki. A *templom*, értelemszerűen, bár a tételes vallások szakrális helyének nevével él, nem arra, hanem a szabadkőműves „munkák” helyszínére, a szabadkőművesek „szent helyére” utal. Az *Oltártűzeknek hármasság gyertyalángja* sor jelentése világos, mondhatnánk konvencionális, ebből, mint direkt szabadkőműves szimbólum, a „hármasság gyertyaláng” érdekes. A *hármasság* ugyanis a szabadkőműves számmissztika alapeleme. Ahogy Balassa József (1947. 29-31) írja: „A számok szimbolikus jelentésének nagy szerepe volt már az ókor filozófusainál, különösen a pythagoreusoknál. Az ő tanításuk szerint az egész világ szám és harmónia; a számok a világrendszer és az élet törvényei. Később a zsidó szimbolikában is nagy fontosságot nyertek a számok. [...] Mivel a szabadkőművesség eredetét mingyárt kialakulása után igyekeztek kapcsolatba hozni a régebbi korok mindenféle titkos, misztikus intézményével, a számok szimbolikus jelentésének is nagy fontosságot tulajdonítottak.” „A szabadkőműves szimbolikában mind a kilenc egyszerű számnak van valami jelentése, de legfontosabbak a „szent számok”: 3, 5, 7 és $3 \times 3 = 9$. A számokkal párhuzamosan a megfelelő mértani alakoknak is megvan a szimbolikus jelentésük.” „A legfontosabb szám a hármasság. Ezen alapszik a szabadkőművesség szervezete, rítusa. A felvett testvér az inas, legény és mester három oszlopon nyugszik (bölcesség, erő, szépség), három láng világítja meg, három nagy és három kis világossága van, hárman igazgatják (a főmester és a két felügyelő), három jelvénye van (szögmérő, vízmérő, függőőn), a szabadkőműves ruházata három darabból áll (kötény, kesztyű, páholyjelvény), a kopogtatás három ütésből, az inaslépés három lépésből áll, a felavatandó kereső három utazást tesz. A hármasság számnak ez a fontossága folytatódik mesterfokban és a magasabb fokokban is.” Végül: „A hármasság szám mértani kifejtése a háromszög. Ennek legtökéletesebb alakja, az egyenlő oldalú, derékszögű háromszög jelenti a végtelenséget, az isteni tökéletességet. A főmester asztala keleten háromszög alakú. A háromszög egyszerűsítése, a három pont \cdot : a rövidítés jele s egyúttal a névaláírás mellett a szabadkőművességhez tartozás megjelölése.” A *Láncon* „hármasság gyertyalángja” tehát rendkívül gazdag jelentésű szimbólum, képes fölidézni szinte a teljes szabadkőműves világméretet.

A vers első két strófájának szimbolikája ennél közvetlenebb és konvencionálisabb; magyarázatot nem igényel. Ám így sem érdektelen, mert az a szövegrész fejezi ki Móra aktuális helyzetértékelését a külső, „profán” világról, a magyar társadalom szociokulturális viszonyairól való vélekedését. E tekintetben feltűnő, hogy meglehetősen sötét képet fest: „...útban van felénk a fürgeteg”, „Bűn és erőszak csattogtatja szárnyát”. Ez a komor diagnózis, másfél évvel a világháború kitörése előtt, azt kell mondanunk, a maga metaforikus formájában reális helyzetértékelés. De érdekes az is, hogy miben fedezi föl a vesztélyt, mit nevez meg bajként: „Lent a földön nincs se virág se dal, / Fent a mennyég fekete ravatal.” Azaz, lefordítva a szimbolikát, a reális világból hiányzik a szépség és az öröm, a spiritualitás pedig halott. (Ez utóbbi megállapítás, függetlenül attól, hogy Móra ismerte-e Nietzsche kijelentését, az „Isten halott” tézis parafrázisának, újrafogalmazásának tekinthető.) S a második strófa végén e helyzetnek nagyon gyakorlatias következménye is kimondódik: „A vak éjben riadtan bujdosol / A szeretet s nem lel tanyát sehol.” Az embereket összetartó s éltető *érzelmi kohézió* – ha még nem is semmisült meg teljesen – immár „bujdosol”.

Móra számára a szabadkőműves „összefogódzás”, amelynek programját a vers meghirdeti, az ebből a külső, mondhatnánk történeti kontextusból való kilépés lehetősége: a „remény” fölragyogása. Ha e verset személyes lélektani dokumentumnak tekintjük, itt a magyarázata a szabadkőművességhez való csatlakozásának.

A második, *Lánc* című vers az előbbi folytatásának tekinthető. Ez is három, egyenként hatsoros strófát tartalmaz; a cím is, maga a szöveg is a szabadkőműves „munkára”, pontosabban e „nővérmunka” lezárására utal. A vers itt, kikövetkeztethetően, a program befejezéseként hangzott el:

*A templom zárul, ite missa est!
Ám nyomtalan ne szálljon el az est,
Szedjétek össze hulló tollait,
Miket egy tiszta óra szórt el itt,
Vigyétek haza egy-egy sugarát, –
Hadd derengje be künn az éjszakát.*

E vers tehát maga is a rítus része volt; „profánul” szólva: a műsor egyik befejező száma. Ez magyarázza, hogy Móra itt nemcsak újukra bocsátja a résztvevőket, a „nővéreket”, de a „munka” jellegét és jelentőségét is meghatározza. Érdekes, s mind a szabadkőművesekre, mind Mórára jellemző az, amit hangsúlyoz. A vers ugyanis azzal indul, hogy a szokásos, eredeti értelemben vett templommal azonosítja a szabadkőműves „szent helyet”, ám ez az azonosítás immár a szabadkőműves „templom” aktuális magasabbrendűségét mondja ki:

*A templom zárul, ite missa est!
Mert templom ez, bár nincs rajta kereszt.
Ki nem lakik a tömjénfüst között,
Ki az oltárról rég kiköltözött
S az emberszívben vett lakóhelyet:
A mi egy isteniünk: a szeretet.*

A tételes vallás templomából, eszerint, a szeretet immár „rég kiköltözött”, a szabadkőműves templomban viszont jelen van. Sőt, hangsúlyos helyen, a strófa zárásában ez a keresztény templomokból hiányzó szeretet egyenesen mint a „mi”, azaz a szabadkőművesek „egy istene” jelenik meg. S figyelemre méltó, hogy ebben az összefüggésben a vers beszélője is megjelenik – az egész második strófa lényegében az önmagát megjelenítő Móra közvetlen önjellemzése. A verset eszerint „[e]gy kis ministráns csengettyűzi”, azaz itt saját szerepét Móra a hagyományos keresztény szimbolikával írja le. Ennél az összefüggésnél azonban sokkal fontosabb másik önmeghatározása: „Álomvizeknek csónakosa én, / Ki itt az ígért révet meglelém, / [...] / Ki új hajnalok harsonása lett.” Eszerint ugyanis, ha „lefordítjuk” a vers szimbolikáját, Móra a szabadkőművesek közt megtalálta helyét („meglelém” a „révet”), sőt közöttük ő maga is új perspektívák szószólójává vált. Vagyis, levonhatjuk a következtetést, ez a vers is orientációja átalakulásának dokumentuma.

A harmadik, a Szeged páholy új helyiségét fölavató vers mindössze négy sor:

*Királyi ház ez pompával tele
Mi régi szíviünk hoztuk el bele,
De szíviünk benne új szándékteli
Ne ő nekünk, mi adjunk fényt neki.*

A „királyi ház” itt maga az új székház, a ház jelzője a szabadkőművességnek önmagát „királyi művészet”-ként való meghatározásából ered. Ez is, a pompa emlegetése is nyilvánvalóan összefügg az ünnepi alkalommal. A 2–3. sorban a „régí szív” és az „új szándék” szembeállítását megint csak a személyes orientáció átalakulására vezethető vissza, s az új, tökéletesebb törekvések hangsúlyozásának tekinthető. A negyedik sorban a „fény” a felvilágosodásnak s magának a szabadkőművességnek is egyik alapszimbóluma. A kilenc, azaz 3x3 fő szimbólum első háromja, láttuk, „a 3 nagy világosság” (Biblia, derékszög, körző), s így a fény, mint ilyen, szabadkőműves alapérték megjelenítője. A negyedik sorban megfogalmazott szembeállítás („Ne ő [vagyis a királyi ház] nekünk, [hanem] mi adjunk fényt neki”) egyszerűnek látszik, de meglehetősen komplikált jelentésű sor. Nemcsak az van benne, ami azonnal kiderül, hogy tudniillik ne az intézmény adjon valami értékeset az embernek, hanem az ember az intézménynek. De az is, hogy ez az értékes valami *erkölcsi* jellegű. A szabadkőművességnek „királyi művészet”-ként való fölfogása ugyanis „a szabadkőművesség erkölcsi, embernevelő” funkciójára utal (ez az 1723. évi ún. Anderson-féle alkotmányból következik [vö. Balassa 1947. 20]), s ez az erkölcsnemesítés itt a szabadkőművesek önmagukra is vonatkoztatott kötelességeként jelenik meg. (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy amikor J. F. Kennedy amerikai elnök beszédében arról beszélt, hogy „ne azt kérdezd, mit tesz érted a haza, hanem azt, hogy te mit tehetsz a hazáért” – akkor ugyanazt a régi, Móra által is megjelenített szabadkőműves elvet fogalmazta újra, amit a vers is.)

Mindez, úgy gondolom, teljes összhangban van Mórának azzal a már idézett 1914. január 6-i beszédével, amely – mint láttuk – a szabadkőművesség „mély életé”-ről és „belső szépségé”-ről vall, s a gyakorlati célokat nem látja ellentétesnek a szabadkőművesség „ősi elvekre épített transzcendentális fölfogásával” (vö. Földes 1960. 350). Mindkét szöveg-típus, a versek is, a beszéd is arra hívják föl a figyelmet, hogy a szabadkőművesség Móra számára mint „az erkölcsi megújulás” intézménye értelmeződik, pontosabban, a szabadkőművességet ilyenként fogta föl.

8

Az időrendben következő – elemezhető – dokumentumok már egy merőben másik helyzet szülőttei. Móra a hároméves (1914–1917) kényszerű szünet után, új aktivitásba lendülve, 1917 őszén s 1918 elején mondta el őket. S immár nem is versben, hanem direkt formában, politikailag közvetlenül értelmezhető *beszédekben* nyilvánult meg. A közben eltelt évek során ráadásul a szerepek is fölcserélődtek: immár nem a szabadkőműves tradíció pusztá értelmezője s továbbadója volt, hanem – személyes fejlődésének és a háború radikalizáló hatásának következtében – *alakítója*, s egyben páholyának orientáló személyisége.

Sajnos, a Hevesi József (1960) által közölt szövegek eredetije ma nem hozzáférhető, maga a szövegekölzés pedig szakszerűtlen – az egyes szövegek elkülönítése nem világos. Teljes bizonyossággal nem lehet eldönteni, hogy vajon négy, avagy csak három, esetleg két beszédről van-e szó. Az első beszéd talán a 354. oldal első (az előző lapról folytatódó) bekezdésével, „a Szeged páholy nevében” szavakkal zárul; az egy sor kihagyás után következő, megszólítással induló szöveg pedig már egy új, rövid beszéd, amely az újabb sorkihagyásig tart. De nem kizárt, Földes (1960. 350) egyik utalása legalábbis azt sejteti, hogy e két szöveg voltaképpen egy – azaz a „háborúellenes” beszéd és a Lindenschmidt Mihály és Péntes Zoltán fölvételét méltató szövegrészek összetartoznak. Ez, bár eseménytörténetileg lényeges különbség, mostani szempontunkból nem igazán fontos. Összetartozó s különálló szöveg(ek)ként egyaránt jól jellemzik Móra gondolkodását.

Ha két, egymástól független megnyilatkozásról van szó, a szövegek valamikor 1917 őszén és 1917. december 17-én (ez utóbbira vö. Földes 1960. 350) hangoztak el. Ha csak egy beszédről van szó, akkor az időpont 1917. december 17.

Ami biztos: e szöveg[ek]ben, akár egy, akár két szövegről van szó, a Szeged páholy új orientációja szólal meg. Az új hang már a legelső mondatban fölszendül: „Érdemes főmester t[est]v[ér]”, kedves testvérek, mikor először gyűjtjük meg a műhely hármas lángját a hosszú szünet után, melyre az emberiség tragédiája kényszerít bennünket, nem tudom, az öröm, vagy a szomorúság szavával köszöntselek-e benneteket e sajtáságos munkán, melynek hivatása új és különösen fényes szemet illeszteni egy olyan láncba, amely a világrenghésben a kultúra többi értékeivel együtt széthullott és darabokra tört? Nem tudom, testvérek, – s ez a bizonytalanság és bátortalan habozás fölötte reszket mindannak a problémának, amiről ma beszélni lehet, s aminél egyébről nem lehet beszélni” (Hevesi 1960. 352). A frazeológia itt is a szabadkőművességé, „a műhely hármas lángjának” emlegetése megint alapszimbólumot idéz meg, az „új és különösen fényes szemet illeszteni” a „láncba” alakzat pedig, saját szimbolikájukon belül mozogva, a szabadkőműves összetartozásról s a páholy személyi gyarapodásáról, azaz új tag fölveteléről beszél. Az igazán érdekes azonban nem ez, hanem a diagnózis, az aktuális világállapot gondolati minősítése – s az orientációs bizonytalanság kimondása. A háború itt „az emberiség tragédiájaként”, „világrenghés”-ként jelenik meg, s következménye a kultúra (s a szabadkőműves szolidaritás és értékrend) széthullása, darabokra törése. A szabadkőművesség belső törését, persze, metaforikusan, allegorikusan mondja ki, s ezzel a tézis érdekességét tompítja. Megfogalmazása értelmezésre szoruló, tehát szükségképpen „homályos”, s megállapítása érvényét az új „láncszem” beillesztéséről szólva némileg ellensúlyozza is. Ám nem kétséges, mind a (külső) világ, mind a szabadkőművesség benső állapotát súlyosnak ítéli.

Az érvelés retorikája, aligha véletlenül, a bizonytalanságra, a „nem tudásra” (eldönthetetlenségre) épít, a világháború meg- és elítélése azonban az érvelés közben fölvonultatott részmozzanatok révén félreérthetetlen: „Nem tudom, magától gyulladt-e ki a kultúra kincses kazla, vagy a legátokozottabb kezek dobtak bele csóvát, melyet valaha földön gyújtogattak. Nem tudom, igaz-e az, hogy a katasztrófák szélvészében az isten lelke sír, s hogy a háborúnak, melyet a sátán fűt, olyan szent missziója van, melyet az angyalok irigyelnek. Nem tudom, nem tudunk semmit, hiszen mély és sötét kútba van rekesztve az emberiség, amelybe úgy eresztik a gyér sugarakat, hogy a látást még bizonytalanabbá és még zavartabbá tegyék” (Hevesi 1960. 352–353).

Amiben Móra biztos: a háborúellenesség, a háború teljes elutasítása. Érvelése e pontján a háborúellenes magyar megnyilatkozások legmagasabb szintjén szól – s a háborúellenességet szabadkőműves követelménnyé alakítja. „Egy dologban azonban, kedves testvérek, azt hiszem, mégis valamennyien egyet értünk, akik a haza védelmében sem felejtjük el, hogy minden embernek, fehérnek, feketének, sárgának piros a vére, mikor szívéből kibuggyan a hóba, vagy a sárba, s hogy a jajkiáltás olyan szabadkőműves jel, amelyről mindenütt ráismernek a katonában az emberre, akármilyen színű az uniformisa.” Mert, folytatja, „[m]a már nemcsak daloló és bokkrétás katonákat látunk, akiknek lelkesedése éget, mint a tűz, hanem összetört és véres katonákat is, akik[nek] látása vád és gyötrellem. Ma már nemcsak olyan hőseink vannak, akik mellükön viselik a dicsőség vaskeresztjét, melyen az emberiség feszítettett meg, nem tudni kiért, miért. Ma már nemcsak embereket látunk, akik nem félnek, mert meg tudnak halni, hanem özvegyeket és árvákat is, akik félnek, mert nem tudnak megélni. Ma már, testvérek, azt hiszem, a föld minden népei egyet értenek abban, hogy a legnagyobb rettenet, a legborzasztóbb átok, mely a világra szakadhat, a háború, a láncairól elszabadult pokol, melyben örömét csak a gazság, vagy az örület lelheti” (Hevesi 1960. 353).

Móra, saját külön fejlődésének betetőzéseként, részben személyes tapasztalatairól motiválva, részben szabadkőműves eszményeitől vezérelve, mindebből radikális következtetéseket von le. „Én nem hiszek [...] a misztikumban, amivel a háború fölbuggyanása helyét el akarják takarni, – de ha igaz, mi következik belőle? Az, hogy ha a háborút senki nem akarta, sőt mindenki a békét akarta és mégis eljött a háború, hogy megváltoztassa az ízt életnek, csóknak, kenyérnek: akkor a világ berendezése rossz, akkor a társadalmi szerkezetében van a hiba, akkor itt kell a gerendákat kicserélni, a szerkezeteket megváltoztatni, akkor az egész emberiségnek abba a műhelybe kell beállni, amelyben a szabadkőművesség évszázadok óta dolgozik olyan eszményekért, melyek közt úgy nem találtatik háború, mint istenkáromlás a miatyánkban” (Hevesi 1960. 353).

Nem kétséges, ilyen érvelésre Móra újságíróként, a *Szegedi Napló* hasábjain nem vállalkozhatott volna; a nyílt kritikát a háborús cenzúra lehetetlenné tette – számára is. Fontos fejlemény tehát, hogy erre a megnyilatkozásra mégis teret kapott, s a szabadkőművesség keretei között megfogalmazhatta, szabadon elmondhatta gondolatait. Ez a fórumbiztosítás a Szeged páholy egyik legfontosabb tette Móra szempontjából, hiszen e közegben, a megfogalmazás kényszerétől hajtva, olyan gondolatok formálódhattak ki, amelyek még magántársaságban sem. (A magánbeszélgetés, tudjuk, mindig laza, kevésbé összerendezett, a belső kohéziót maradéktalanul érvényre nem juttató, a teljes koncentrációt csak a közösség figyelme hozza létre.) Móra beszéde azonban nem csak személyes dokumentum, nem csak róla, megfogalmazójáról vall. Móra ugyanis a lehetőséggel élve, az alkalomhoz és a rituális formához igazodva gondolatait rendre visszacsatolta a szabadkőművességhez: a tradícióhoz is, a szervezethez is. „Ma – mondta – nagy vonásokban is lehetetlen még a jövő programját megrajzolni, de bizonyos, hogy amikor majd újra megszőjjük a szabadkőművesség világtápiszát, melyet kilyugatott és szétmetélt a háború, új fonalakat is kell a régiek közé kevernünk” (Hevesi 1960. 353). „Nem elég begyógyítani az emberiség rettenetes sebeit, amiknek ütését megakadályozni még nem volt ereje a szabadkőművességnek: a háború termelte energiával kell dolgozni azon, hogy ilyen háború többet ne lehessen, megértetvén az emberiséggel, hogy a háború emberi csinálmány, nem természeti törvény, s hogy az emberiség boldogságának nem förtelmekből és vérzivatarokból kell kisarjadzani” (Hevesi 1960. 353).

A beszéd politikai üzenete világos, fölösleges lenne magyarázatni. Magyarázatot kíván viszont egy metaforikus kifejezése, a „szabadkőművesség világtápisza”. Mi ez a világtápisz? A szó, ebben a formájában Móra leleménye; magja, centruma azonban, amelyet szimbolikusan kiterjesztett, a tápisz a szabadkőművesség egyik szimbolikus jelentésű eszköze. Egyes nyelvtérületeken különböző nevei vannak (*Tapis, od. Teppich: Tableau mystique, ou Tapis; Tracingboard, or Trestle board*). Eredete messzire nyúlik vissza. A szabadkőművesség régmúltjában, amikor még nem voltak állandó páholyhelyiségek, s kocsmákban, vendéglőkben tartották összejöveteleiket, „a szoba padlójára rajzolták krétával vagy szénnel a szimbolikus táblát, és munka után ismét letörölték vagy lemosták. [...] Később, mikor már szebb és jobban felszerelt helyiségekben tartották a munkát, egy öszezöggyölhető szőnyegre rajzolták vagy festették a szimbólumokat. Ezt terítették fel a műhely közepére és a munka végeztével felgöngyöltették és eltették. Ez volt a mai tápisznak őse” (Balassa 1947. 26–27). A tápisz kivitelezése a 19. század folyamán művészi jellegűvé vált; különböző anyagokból, művészi kivitelben készült. Ekkortól „a gazdagon felszerelt páholyhelyiségekben [már] beépített helye van a tápisznak a három láng között”, az „egyszerűbb” helyiségekben azonban még jóval később is „felgöngyölhető szőnyeg a tápisz”. Móra szóhasználatának megértéséhez azt is tudni kell, hogy milyen rajzok – szimbólumok – voltak a tápiszon. „A rajzok, amelyek [a tápisz] felületét borítják – Balassa ismertetője szerint –, nagyon különbözőek az egyes rendszerek szerint, de annyi-

ban egyformák, hogy a *szabadkőművesség legfontosabb szimbólumai* (az oltár, az oszlopok, a durva kő és a kocka, a körző, szögmérő, vízmérő, függőön, vakoló kanál, lángoló csillag stb.) láthatók rajta. Minden fok munkája számára más-más tápisz van és rajta láthatók az illető fok külön szimbólumai” (Balassa 1947. 27). Móra *világtápisza* tehát, elvonatkoztatva már a képzet alapját jelentő tápisz-szónyevtől, az egyetemes szabadkőművesség alap-szimbólumait s -értékeit jelenti. Azt az értékrendet, amely nem csupán egy-egy páholyt, hanem a szabadkőművesség egészének törekvéseit jellemzi. A világtápiszba szövendő „új szálak” emlegetése tehát hangsúlyozott orientációmódosítási igény jele. Mórának ez a háború kiváltotta ambíciója így amennyire indokolt, annyira nagyigényű.

Az „új testvéreket” (Lindenschmidt Mihály, Péntes Zoltán) köszöntő szövegrész – akár külön beszéd, akár az előbbieket folytatása – ugyanebben a szellemben szól. De szabadkőműves szimbolikája, a rituális feladathoz igazodva, dúsabb. Két részlete érdemel megkülönböztetett figyelmet. Az egyik a szabadkőművesség eszményeiről, habitusáról szól. „Szeretnék szólni – mondta – a láthatatlan jóságról, a mély életről, a benső szépségről, a *lelkéről a szá[bad]k[őmű]vességnek*, mely halhatatlan és örök” (Hevesi 1960. 354). Ez az okfejtés teljesen egybevág Móra korábról is ismert megnyilatkozásaival, s fontos mozzanat, hogy éppen ezeket az erényeket tartotta a szabadkőművesség „lelkének”. De – folytatta – „[h]ol van ma a mély élet, a belső szépség, a láthatatlan jóság? Aluszik szer- te széjjel a világban az örökkévalóság küszöbén, a szabadkőműves páholyok mélyén, a kezeket várva, amelyek fölébresszék és kivigyék őket az örömtelen, kifosztott, sötét és szegény világba” (Hevesi 1960. 354). S jellemző, hogy ezt a „fölébressztő” szerepet már nem is annyira saját maguktól, inkább az „új testvérektől” várta, mintegy feladatukul szabva, hogy „kivigyék a szent világosságot a világba”. (Ez valószínűleg részben valós életérzés kifejezése, a jelen esélyeinek szkeptikus látása, részben azonban „csak” helyzet diktálta retorikai fordulat. Amint a későbbiek mutatják, Móra nagyon is kész volt a cselekvésre; készült is rá.) A másik figyelmet érdemlő részlet a szabadkőművesség külső megítélésére reflektál. „A szkműveseket odakint Lucifer fiainak szokták mondani azok a szegény eszközök, akiknek látóhatára nem ér tovább halzsíros bödönök szélénél, – legyek-tek ti büszkéek erre az elnevezésre, hiszen ti tudjátok, hogy L[ucifer] első kerubina volt az istennek és *neve világosságfordót* jelent. Ti profán pályátocon, a tanári katedrán is a világosság hordói vagytok s ezt a munkát fogjátok folytatni a szk. művészetben is, melynek célja emberi lelkek nemessé formálása a szeretet eszközeivel. A munka anyaga mindig más, a munka célja mindig ugyanaz s a munkát bölcs[ességnek] kell vezetni, erőnek végezni, szépségnek díszíteni” (Hevesi 1960. 354). Ebben a tradíciótól szabályozott szövegben figyelemre méltó, hogy Móra egyetlen lendülettel hatálytalanítja a külső, negatív megítélést, s fogalmazza meg tömören a szabadkőműves erénykánont.

A következő, Csányi Mátyás és Holló Jenő fölavatásakor, 1918 májusában mondott beszéd minden szempontból a korábbiak folytatása. Nemcsak lényegi irányultsága egyezik meg velük, de olykor, egy-egy kisebb részlet szinte szó szerint is azonos. A beszéd részletes elemzése a szabadkőműves szimbolika megismeréséhez egyáltalán nem lenne fölösleges. Itt s most azonban talán elegendő, ha csak a három legfontosabb újdonságot emeljük ki. Ezek önmagukban is jelentősen bővítik és árnyalják a szabadkőműves Móra portréját.

Az első szövegrész látszólag megismétlése a szabadkőműves erények korábbi megformulázásának. A „mély életről” stb. szólva Móra látszólag ugyanazt mondja, mint korábban. De ha arra is figyelünk, hogy ez a gondolatmenet itt hová konkludál, fölismerhető az új mozzanat. A „szabadkőművesség legnagyobb értéke – mondta ekkor Móra – az a láthatatlan jóság, az a mély élet, az a belső szépség, amellyel a *lelkeket* talán tudtuk és akar- ratuk nélkül is hatalmába keríti, közelebb hajlítja egymáshoz és önmagukhoz s *fölvezeti a*

létnek ama magasabb főnnsíkjára, ahonnan belátni a végtelenbe. Pedig nincs nemesebb célja az életnek, *mint megtalálni a felsőbb élet különleges lehetőségét* a mindennapi szegény és elkerülhetetlen valóságban *s az örök kapuk küszöbén ülve az öröm fényében, a szépség és szeretet lángjában, a fájdalom árnyékában megsejteni a mindenséget*” (Hevesi 1960. 355). Ez a gondolatmenet a szabadkőművesség metafizikai centrumának, ezoterikus-misztikus vonásainak újrafogalmazása. Erre a folytatásban maga Móra is fölhívja hallgatósága figyelmét: „Tudom testvérek, e szavak talán inkább illenének misztikus filozófok, mint az élet szegény harcosai szájába, – de mondjátok meg, melyik az az emberi cselekedet, amelyiknek utolsó indító oka nem misztikus? Az anyánk szeme, aki szeret, az asszonyunk mosolya, akit szeretünk, nem olyan misztikus-e mint fejünk fölött a Véga, vagy a Berenice lángja s maga a szabadkőművesség nem egy élő misztérium-e, melynek látóhatára szüntelen megújhódik?” (Hevesi 1960. 355.) Mórát erről az oldaláról, metafizikai érdeklődéséről s érzékenységről igazában nem ismerjük. Nehéz eldönteni tehát, hogy mindebből mi a szabadkőműves tradíció közvetlen aktualizálása, s mi a személyes – intellektuális és érzelmi – motívum. Annyi biztos, ez a megközelítés is beleillik a szabadkőműves tradícióba, s régóta sejthető, hogy a gyakorlatias, személyi érzelmeit többnyire elfedő, „csevegéseivel” partnereihez igazodó Móra képe megtévesztő; eltakarja a rejtőzködő személyiség igazi arcát. (Valószínű, hogy alkalmankénti – zavaró – érzelmessége végső soron éppen ebben a lelki érzékenységekben gyökerezik, annak inadekvát fölszínre kerülése.) Ám személyiségétől függetlenül is fontos, hogy a szabadkőművességnek ez a *misztériumként* való interpretálása indokolt; nagyon is valóságos összefüggésekre mutat rá vele.

A másik kiemelendő eleme a beszédnek látszólag ellentétes az előbbiekkal, s Móra politikai radikalizmusát dokumentálja. A retorikai átvezetés a metafizikából politikára, a maga nemében briliáns. Móra egyetlen fordulattal eljut ugyanis a misztikumtól a forradalomig. „Testvéreim – mondta –, nem szeszélyből, vagy az álmaiba szerelmes ember fanatizmusával beszéltem nektek ezeket a szabadkőműves lélek belső természetéről. Bár a fölszín látszat más mutat, *nem hiányoznak a jelek, melyek azt mutatják, hogy az emberiség az idők víz sivatagán a lélek birodalma felé közeledik*” (Hevesi 1960. 355) S ez az átvezetés egyszerre vezet el egy más, gyakorlatiasabb területre, s tölti föl a prognosztizált gyakorlati változásokat spirituális tartalmakkal, a szokványos napi politika szintje fölé emelve azt. S Móra, bár szimbólumokból építkező metaforikus logikával, de meglehetősen radikális perspektívát vázol föl. „A történelemben vannak bizonyos korszakok, mikor a lélek, mely századokon át úgy vergődik az emberiség mélyén, mint egy nagy folyóban a vízbe fúló, ismeretlen törvényeknek engedelmességgel felszínre kerül és közvetlenebbül nyilvánítja létezését és hatalmát, mint addig. Világos, hogy az emberiség lelke ma nagy erőfeszítéseket tesz. Elhatározó küzdelemre készülődik, s talán soha se hozott működésbe különbözőbb és ellenállhatatlanabb erőket. [...] Minden felől érezzük, hogy újító idők friss és éles szele fú, *lengetve új hajnalok piros lobogóit*. Ezek a lobogók a szabadkőművesség évszázados vagy évezredes eszméi izzanak” (Hevesi 1960. 355). Ez, ha belegondolunk, meglehetősen nyílt beszéd, a „piros lobogó” forradalmi jelképe a magyar irodalomban Petőfi nevezetes versének megjelenése (1846) óta világos és félreérthetetlen jelzés.

Móra itteni diagnózisa, ma már tudjuk, a lényegét illetően pontos volt: amit várt, a forradalom alig fél év múlva bekövetkezett. De nyilvánvaló, hogy beszéde nemcsak egy történeti helyzet „objektív” leírása – legalább annyira előkészítése is a fejleményeknek. Beszédével, aligha szándéktalanul, a Szeged páholy tagságát is befolyásolta, radikális fordulatra ösztönözte. (Csak emlékeztetőül: a beszéd elhangzásakor Móra már a páholy helyettes főmestere, második számú vezetője volt.)

A harmadik elem, amelyet az 1918. májusi beszéd kapcsán ki kell emelnünk, a beszéd zárásának rituális-ceremoniális jellege. Új tagok fölavatásáról lévén szó, Móra szerepe ek-

kor egyúttal a *beavató* és *beiktató* is. Ahogy ki is mondta: „Hátra volna még testvéreim, hogy kitanítsalak benneteket a szkm. [= szabadkőművesség] internacionális jeleiről és felruházalak páholysejtünk jelvényeivel. Amazt szíves engedelmetekkel máskorra hagyom, a felruházást röviden elvégezzük” (Hevesi 1960. 356). A két új, még „kötény nélküli” szabadkőművest, akiket Móra ekkor megszólított, „kesztyűvel” avatta föl. A kesztyűnek, mint szabadkőműves jelképnek a jelentése számukra értelmezéssel volt megadható, – a beszéd ezt az értelmezést, ha röviden is, megadja. A kesztyű, amelyet a ceremónia részeként a két új tag megkapott, „fehér és erős bőrből való”, mondja Móra, s mindjárt hozzáfűzte: „Legyen [ez] a kesztyű szívós és erős akarat képe. Ez itt a Szeged p[áholy] jelvénye, az emlékezet és hűség emblémájával, tekintések olyan rendjelnek, mely fölér az aranygyapjúval, mert sokkal nagyobb emberi értékek jutalmául adatik s nemes munkáttal igyekezzetek értékét emelni. E *fehér kesztyű* a szabadkőműves tiszta kezének jelképe a magatok számára, a *női kesztyűvel* az élet nemesebb tartalmához, a családi és hitvesi szeretethez való ragaszkodásunkat kívánjuk jelezni.” Majd hozzátette még: „Testvérünk felesége nőtestvérünk, neki küldjük, neki kínáljuk szeretetünkkel e kesztyűt, melynek felmutatása a balsorsban a testvérek támogatását biztosítja számunkra” (Hevesi 1960. 356).

A fölruházásnak ez az eljárása természetesen előre formalizált, konvencionális eljárás volt, benne az egyéni invenciónak kevés helye maradt. Az érdekes benne az, hogy a fölruházási szertartás során a jelképtől, a fizikai tárgytól eljutnak a résztvevők az erkölcsi követelmények megfogalmazásáig, azaz a jelkép igazában az erkölcsi szocializáció alkalmá és eszköze. Am nem hagyható figyelmen kívül, hogy – mint egy félmondatban Móra utalt is rá – ez a jelkép, ez a kesztyű, fölmutatva, egyúttal azonosító jel is: „a balsorsban a testvérek támogatását biztosítja” a kesztyűt fölmutató szabadkőműves számára.

A következő, rövid beszéd, amely – ha nem az előbbi, 1918. májusi beszéd záró része – még bizonyosan 1918 ősze, sőt nyara előtt született meg, s a szabadkőműves „atmoszféra” dicsérete. Móra ebben, talán az előbbi „munka” során fölmerülő bírálatokra reagálva, elhárítja a metafizikusság vádját magáról: „Nem akarok én pietista gyülekezetet látni a szabadkőművességben, mely elszakadva a fizikai lételettől az angyalok lábaival lépeget az úrben, metafizikai álmok tűzszigetei és Izlandjai felé” (Hevesi 1960. 356). De a folytatásban mégis változatlanul a szabadkőműves erénykánont hangsúlyozza. „A mi külön atmoszféránkat akarom veletek beszívni, mely Swedenborg arany korának szép országaira emlékeztet, ahol a levegő nem engedi meg, hogy hazugság szálljon el a szájból. Meg akarom veletek értetni, hogy ennek az atmoszférának köszönünk a profán életben olyan pillanatokot, amikor a rossz, mit tenni akarnánk, úgy esik lábainkhoz, mint bronzpaizsra az ólomgolyó, s mikor minden szépséggé, szeretetté, igazsággá változik körülöttünk” (Hevesi 1960. 356). S itt is elmondja a már ismert Lucifer-értelmezését, szinte szó szerint ugyanúgy, ahogy korábban – a különbség mégis lényeges. Itt ugyanis Lucifernek az értelmezésekor a *gnosztikusokra* hivatkozik (Hevesi 1960. 356) –, ekkori beállítódását tehát alighanem ennek a régi, nagy tradíciónak az ismerete és elfogadása is színezte. (Ez Mórának megint egy olyan oldalára vet némi fényt, amelyik a kutatás előtt teljességgel ismeretlen.) Ennél is fontosabb azonban, hogy beszéde zárlatában Móra – nagyon jellemző módon – a szabadkőműves erénykánon és a pragmatikus cselekvés elvi összehangolását kísérli meg: „Nem azt akarom mondani, hogy a szabadkőműves az élet nazarénusa legyen, aki soha fegyvert a kezébe nem vesz, – ő, én tudom, hogy az élet nappaljai és éjszakái fegyverben telnek el. Nem látjuk egymást, nem érintjük egymást mi szegény halandók, sohase látunk mást, csak pajzsokat és sisakokat, sohase érintünk mást, csak vasakat és bronzokat. Ez az élet törvénye, testvérek, – a *szabadkőműves*

törvénye pedig az, hogy lássa meg a könnyeket a sisak alatt és a gyermek mosolyt a pajzs mögött” (Hevesi 1960. 356).

Ez a zárlat, mely az alkalom kívánalmi szerint metaforák sorozatával mondja el mondanóját, könnyen „lefordítható”. S könnyen érthető, világos szabadkőműves hitvallásnak tekinthető. A szabadkőműves Móra orientációjának mintegy sűrítettje, már-már aforisztikus tömörségű összefoglalása ez.

9

Fölmerülhet a kérdés: ebben a szövetségben ki hatott kire? A szabadkőművesség Móra-ra, vagy Móra a szabadkőművességre? A kézenfekvőnek tetsző válasz, az *is-is*, bár – indokoltan – a kölcsönösségre helyezi a hangsúlyt, leegyszerűsítő. Összemos olyasmit, aminek éppen világos megkülönböztetése és szétválasztása lenne a célszerű. A helyzet ugyanis az, hogy ez a joggal föltételezett kölcsönhatás az idők során átalakult. A „végén”, 1917–18–19-ben kétségkívül Móra volt az, aki radikalizálta a Szeged páholy politikailag is leírható belső légkörét, „atmoszféráját”. Móra ekkor már érett szabadkőműves volt, okossága, helyzetelemző képessége és nyelvi-retorikai meggyőző ereje pedig óhatatlanul valódi vezéregyéniséggé tette. (A névleges vezető, Szigyártó Albert főmester semmilyen tekintetben nem vehette föl vele a versenyt; közöttük formátumkülönbség volt – Móra javaára.) 1918–19 szegedi közéletének nem véletlenül Móra lett az egyik meghatározó szereplője. Ám mindez nem súlytalanítja visszamenőleg azt a szerepet, amelyet a szabadkőművesség, közelebbről a Szeged páholy töltött be az író életében. A páholyhoz s az egyetemes szabadkőműves „szövetséghez” való potenciális tartozás ugyanis – a tradíció ereje, intenzív belső élete révén – Móra mély belső átalakulásának *elindítója* lett. Segítette Mórát abban, hogy fölhalmozódó társadalmi tapasztalatait új kontextusban értelmezze, s addigi beállítódását egy tapasztalataival összhangban lévő, magasabb rendű beállítódottsággá alakítsa át. Ezt, érdekes mód, az őt közelről ismerő páholytárs, az utóbb, 1919–20-ban renegáttá váló Domokos László évtizedekkel később egyértelműen kimondta: „Szegény Ferencünk merészen kitepte magát a szülői házban nyert szelíd falusi hitvilágból és a kornak megfelelő szabadossággal markolta meg az anyagi világot; ezt az átalakulást a szabadkőműves páholy légköre váltotta ki, mely a radikalizmus felé irányította” (Domokos László levele Madácsy Lászlóhoz, Bp. 1969. febr. 14. MFM). A fordulatot persze Domokos, aki időközben megtagadta szabadkőműves-radikális múltját s spiritisztává lett, *negatívumként*, a „szabadosság” és az „anyagi világ” felé fordulásként ítélte meg. S Mórának azt a kései vallomását, hogy tudniillik „engem minden külső siker messzebbre vitt magamtól, soha többé vissza nem hozható szép belső életemtől”, a szabadkőművesség hatására vezette vissza. Értékítéletében azonban Domokos alighanem téved. Az „anyagi világ” figyelembe vételének kikerülhetetlensége ugyanis Móra személyes tapasztalata volt; az egoista és versenyzetető piac-elv, amely a 20. század elején már áthatotta a magyar polgári társadalmat, a mindennapok része volt. Móra, ha csak nem volt vak és süket, ennek fejleményeibe ütközött, ennek emberi következményeit tapasztalta meg. Sőt, mint éppen szabadkőműves megnyilatkozásaiból láthattuk, számára éppen a Domokos által kárhözvontott szabadkőművesség tetszett olyan közösségnek, amely „benső életét”, az erénykánonban való hitét – legalább egy zárt közösség keretein belül – ébrentartotta. A szabadkőművesség „hatásmechanizmusa”, úgy vélem, Mórát illetően egészen más természetű volt.

Az első s legfontosabb mozzanat, minden jel szerint, a szimbólumokba rendezett szabadkőműves tradíció folyamatos elsajátítása volt. Ez a tradíció ugyanis olyan értékkanont testesített meg, s a tradícióelsajátítás olyan formában történt, hogy *megkönnyítette Móra számára a „hazuról hozott” premodern értékek törés nélküli, fokozatos átrendezését*. Sza-

badkőműves megnyilatkozásaiból (verseiből, beszédeiből) jól látható, hogy amit a hagyományból a maga számára aktualizált, az nem volt ellentétes a szegénység világának alapértékeivel, sőt lényeges pontokon illeszkedett azokhoz. Nyugodtan mondhatjuk, szabadkőműves szocializációja, a tradícióba való beilleszkedése voltaképpen egy lelki „modernizáció” volt számára – kíméletesebb formában, s pozitívabb eredménnyel, mint ahogy a külső, „profán” világ modernizálta szereplőit. (Gyakorló újságíróként Móra belátott ebbe a külső, „profán” világba is, ismerte mindennapi működési módját. A szabadkőművességhez való csatlakozása éppen az ezekre a tapasztalatokra való *reakciója* volt: *kiútkeresés*.)

A másik, eléggé figyelembe nem vehető mozzanat, a közösséghez tartozás élménye volt, amely az egyén életében mindig kettős funkciójú. Affirmatív, megerősítő jellege közismert; csoportban, másokkal együtt az ember biztonságérzést nyer. Ezt a funkciót a szabadkőművesség a maga szervezeti életének ritualizált formáival mintegy külsődlegesen is erősítette, sőt egyenesen a közösséghez tartozás misztériumát táplálta tagjaiban. Aligha kétséges, hogy ez a légkör Mórát is megérintette. A másik funkciója a szabadkőműves közösségnek nem annyira érületi, mint inkább szociológiai és intellektuális. A szabadkőművesség, önmeghatározása szerint is, egy meglehetősen széles körben teret nyert internacionális „szövetség”. Tagjai potenciálisan egy nagy, összefüggő kapcsolatháló részesei, s e potenciális kapcsolatok elvileg bármikor valóságos, élő érintkezéssé, megnyilvánuló szolidaritássá válhatnak. Ez Móra számára közvetlenül a Szeged páholy 1910 és 1920 közötti hetvenegy tagját, kicsit tágabb körben pedig még a régebbi Árpád páholy tagságát is jelentette. Szegeden, a város társadalmi életében ez sem lehetett lebecsülendő lehetőség. Révükön vezető értelmiségiekkel, ügyvédekkel, orvosokkal, sőt befolyásos üzletemberekkel került, kerülhetett „testvéri” kapcsolatba, ez pedig gyakorlati előnyökkel járt. Például alighanem ez a kapcsolatháló is szerepet játszott abban, hogy 1913-ban éppen Móra lett a *Szegedi Napló* főszerkesztője. (Az Engel Lajos és Vilmos tulajdonát képező lap személyi „politikáját” bizonyára befolyásolta a családi értékítélet, márpedig tudjuk, három Engel is szabadkőműves volt – 1912-től például a résztulajdonos Engel Vilmos is.) Ennél a nem lebecsülhető előnyökkel járó lehetőségnél azonban bizonyos szempontból fontosabb lett a kapcsolatháló külsőbb köreivel való összetartozás motiváló tudata. Móra ugyanis tudta, tudnia kellett, hogy pesti szabadkőműves „testvéreinek” egy része az úgynevezett polgári radikalizmus képviselője, sőt hangadója volt. Mi több, maga a radikalizmus emblematisz vezéralakja, Jászi Oszkár is a szabadkőműves szövetséghez tartozott. Lapjuk, a *Világ* pedig egyszerre volt a szabadkőművesség és a polgári radikalizmus orgánuma. Hogy 1918 előtt Móra milyen személyes nexusokat ápolt e körrel, egyelőre nem tisztázott; csak sejthető, hogy egyikkel-másikkal személyes érintkezése is volt. A személyes érintkezéseknél azonban gondolkodástörténeti szempontból fontosabb, hogy Móra tudta, az a radikalizmus, amelyet például a *Világ* s vezető szerzői képviselnek, s amelyet – mint gyakorló szerkesztő – figyelmes olvasóként is rendszeresen nyomon követett, voltaképpen a szabadkőművesség egyik hazai áramlatának helyzetértékelését és véleményét tolmácsolja. Volt tehát számára egy olyan orientációs pont, amelyhez szabadkőművesként *legitim* módon kapcsolódhatott, s amely – a jelek szerint – összhangban állott személyes tapasztalataival és vonzalmaival.

Móra 1918–19-es szerepvállalásának gyökerei, nem kétséges, ide, ebbe a számára kínáló lehetőségbe nyúlnak vissza. E folyamat személyes története, fázisai ma még jórészt tisztázatlanok. De léte, Móra gondolkodásának átalakulásában játszott szerepe nem csak visszatekintve, dedukcióval következtethető ki. Legalább egy esetben, már igen korán, 1912 januárjában a „fogaskerek” átkapcsolása is tetten érhető. Akkor ugyanis előbb (január 15-én) egy úgynevezett I. fokú munka zajlott le, s ezen Móra a nagyváradi sza-

badkőműves ügyvéd, Várady Zsigmond *Adalékok a választójog reformjához* című művét ismertette. Majd, szabadkőműves kötelessége teljesítéséeként, a tanulságokat „profán lapban”, a *Szegedi Napló* 1912. január 26-i vezércikkében is megfogalmazta (vö. Gaál 1992. 18). Ha elolvassuk ezt a *Szolgabíró-szobrok* című cikket (amelyet stíluskritikai megfontolásból már Vajda László is Móránaként azonosított), megfigyelhető az átalakulás egyik pillanta. A cikkben nincs szó Várady könyvéről, iróniájában és egyes téziseiben viszont meglehetősen egyértelmű radikális hang fedezhető föl. Előbb ironikusan legszögezi: „Úgy illik, hogy dél, nyugot és kelet után a negyedik világtáj is ércbe öntse, vagy ruszcai márványba vesse a maga nagy szolgabíróját. Így kerek a magyar glóbus.” Majd, a jelenléte értelmébe, egy tőle akkoriban még váratlanul merész tézist is fölvet: „Nem panaszkodunk, csak tényeket állapítunk meg s tényekből vonjuk le a következtetést, hogy *igenis van osztályharc* s igenis van törekvés arra, hogy most már a *halhatatlanságot is osztályok szerint osztogassuk. Osztályérdekből akarnak halhatatlanná tenni* nagyon is halandó embereket, akik *csak osztályokat szolgáltak és nem nemzetet.*” A cikk egésze, persze, még a „régí”, nemzeti liberális Mórát mutatja, de az *osztályharc* terminus fölbukkanása s az „osztályérdek erőlködésének” ironikus kritikája már egy újabb fejlődési pályára való ráállás jele.

Elmondható: a szabadkőműves évtized Móra számára ennek a fejlődési pályának a végigjárását jelentette. Enélkül, s e pálya 1919-es megtörése nélkül pedig nem született volna meg az a magas eszményeket és súlyos csalódottságot, sőt keserűséget egyensúlyozni igyekvő, de keserűségét odavetett félmondatokban mindig „eláruló” személyiségképzet, amely – rég tudható – Móra 1922 utáni széles körű, nagy írói sikereinek szubjektív megalapozója lett.

Ha nincs a „lelki modernizáció”, Móra naiv gyermekversek provinciális megverselője maradt volna, s – Ady gyilkos iróniájú szavaival élve – „a Póság és Mórák” egyike.

Irodalom

- Balassa József 1947: *A szabadkőművesség kézikönyve II. Legényfok*. Kézirat gyanánt. Bp. Magyarországi Szimbolikus Nagypáholy.
- Bókay Árpád 1911: [*Beszéd a Szeged páholy fölavatásakor*] = Kelet, 370–371.
- Fabó Irma 1966: *A radikális sajtó kialakulása: Világ 1910–1914*. = Magyar Könyvszemle, 317–330.
- Földes Anna 1958: *Móra Ferenc*. Bp. Bibliotheca.
- Földes Anna 1960: *Adalékok Móra Ferenc szabadkőműves pályafutásához*. = Irodalomtörténet, 4. sz. 347–351.
- Gaál Endre 1992: *Móra-kéziratok a Magyar Országos Levéltárban*. = Szeged, május, 18–19.
- Hevesi József 1960: *Móra Ferenc szabadkőműves beszédei*. = Irodalomtörténet, 4. sz. 351–356.
- Kőhegyi Lajos 1894: *Gyászbeszéd Kossuth Lajos testvér felett*. Szeged, A páholy sajtója / Az „Árpád” páholy könyvtára VIII./
- Kőhegyi Lajos 1895: *Szabadkőművesi káté*. Az „Árpád” páholy megbízásából. I. *Tanoncz-fok*. Szeged, A páholy sajtója.
- Kőhegyi Lajos 1895 a: *Szabadkőművesi káté*. Az „Árpád” páholy megbízásából. II. *Legény-fok*. Szeged, A páholy sajtója.
- Kőhegyi Lajos 1911 [1895]: *Szabadkőműves-káté*. Az „Árpád” páholy megbízásából. III. *Mester-fok*. Szabadkőműves-rendszerek. VI. kiad. Kézirat szabadkőművesek számára. Szeged, Az „Árpád” páholy kiadása.
- Kőhegyi Lajos 1911: *Új páholy – új irány*. = Kelet, 105–106.

- Kóhegyi Lajos 1911 a: [Páholyavató beszéd] = A „Szeged” páholy felavatása. Kelet, 371–372.
- Lengyel András 1984: Az államkapitalizmusba hajló szociálliberalizmus egy magyar koncepciója. Móra Ferenc 1918 végi politikai programtervezetei. = A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1980-81/1. köt. Szeged, 285–297.
- Lotman, Ju. M. 1991: *Tekst i poliglottizm kultury*. In: Lotman: *Izbrannye stat'i* I. Tallin.
- Madácsy László szerk. 1961: *Móra Ferenc levelesládája*. Szeged (Tiszatáj Kiskönyvtár).
- Móra Ferenc 1912: *A szolgabíró-szobrok*. Szegedi Napló, jan. 26. 1.
- Péter László 1965: *Juhász Gyula a forradalmakban*. Bp. Akadémiai Kiadó.
- Péter László 1984: *A szabadkőművesség Szegeden 1870–1950*. = A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1980–81/1. köt. Szeged, 263–283.
- Szabályzat 1913: *A Magyarországi Symbolikus Nagypáholy védelme alatt dolgozó „Szeged” című T. és T. szabadkőműves páholy szabályai*. Kézirat szabadkőművesek számára. Szeged, A páholy sajtója (A „Szeged” páholy könyvtára I. füzet).
- Szabó Tünde 2003: *A gondolkodó világ modellje*. In *memoriam Jurij Mihajlovics Lotman (1922–1993)*. = *Aetas*, 1. sz. 113–141.
- Szigyártó Albert 1913: *A királyi művészetről*. I. rész. *Alkalmi beszédek*. Kézirat szabadkőművesek számára. Szeged, A páholy sajtója (A „Szeged” páholy könyvtára II. füzet).
- Szigyártó Albert 1913 a: *A királyi művészetről* II. rész. *Avatóbeszédek*. Kézirat szabadkőművesek számára. Szeged, A páholy sajtója (A „Szeged” páholy könyvtára III. füzet).
- Szimbólumok 1908: *Szimbólumok*. A Budapest keletén dolgozó Haladás páholy 1908. január 9-én tartott oktatómunkája. Kézirat szabadkőműveseknek. Bp. Márkus Samu tv. ny.
- Vajda László 1961: *Móra Ferenc vezércikkei*. Bibliográfia. Szeged (A szegedi Egyetemi Könyvtár kiadványai 47.)
- Vajda László 1962: *Móra Ferenc útja 1917–1919*. = Szegedi Pedagógiai Főiskola Évkönyve, Szeged, 77–128. Klny. is.

A bárka. Halászlányok bubival